Van Stadskist tot T2100

Materiaal voor de voordracht, gehouden door Jan van den Broek voor de Vereniging Stad en Lande en de NGV Afdeling Groningen in samenwerking met RHC Groninger Archieven, op 12 december 2012

Laatste aanpassing: 4 januari 2018

Het Raad- en wijnhuis, zoals het staat afgebeeld op de vogelvluchtplattegrand van Braun en Hogenberg (1575)

Doorgaans gebruik ik dit plaatje alleen als vignet. Vanavond heeft het meer betekenis: in het raadhuis bevonden zich de raadkamer en de secretarie, het hart van het stedelijke bestuur en de administratie. Hier komt het (grootste deel van het) archief vandaan dat ik vanavond ga bespreken.

1 De stadskist en het raadhuis

Dit voorjaar was het 35 jaar geleden dat ik begon met de inventarisatie van het Groninger stadsarchief uit de periode vóór 1594. Inmiddels is dit project voltooid. Het resultaat ervan is onder nummer 2100 (T2100) opgenomen in het toegangenapparaat van de Groninger Archieven. Enige ruchtbaarheid is daaraan niet gegeven. Het leek de organisatoren van deze lezingenserie echter wel aardig om, na de presentatie van de nieuwe uitgave van de kroniek van Sicke Benninge, ook enige aandacht aan het oude stadsarchief te schenken.

Ik begin mijn verhaal met de legendarische stadskist.

De eerste vermelding van de stadskist

‘Der stadt kiste’ wordt voor het eerst genoemd in een oorkonde uit het jaar 1416 (GrA T2100-902).

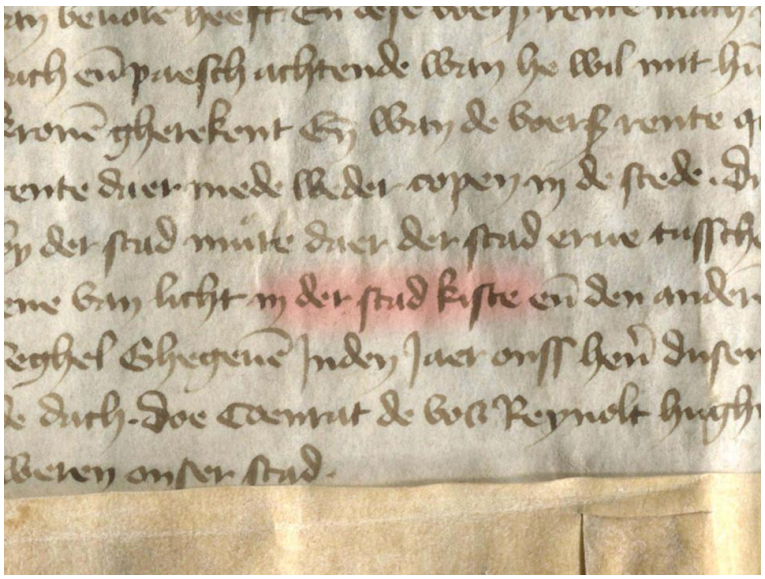

Uitsnede uit de oorkonde van 1416.

Ook de kroniekschrijver Sicke Benninge maakt melding van de stadskist. Hij vertelt dat – onder meer – de 'Groninger Vrede' van 1422 (GrA T2100-134) daarin is opgeborgen.

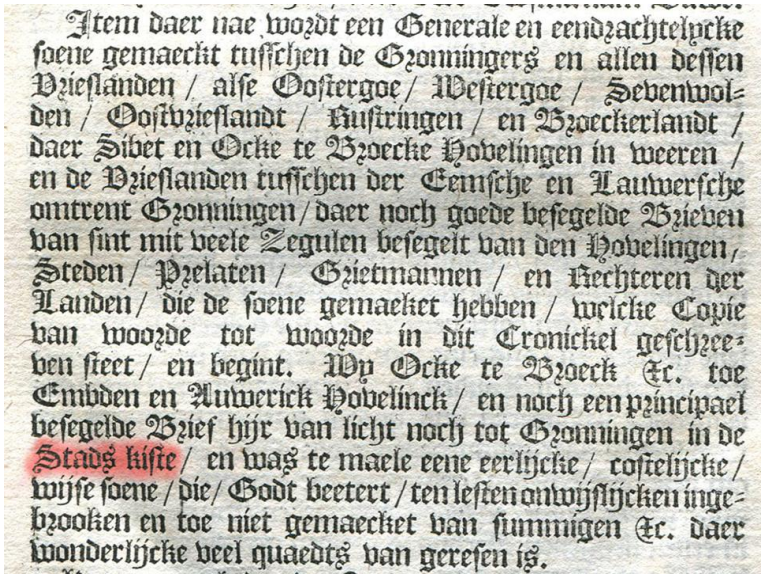

Item daer nae wordt een Generale en eendrachtelycke soene gemaeckt tusschen de Gronningers en allen dessen Vriesslanden / alse Oostergoe / Westergoe / Sevenwolden / Oostvriesslandt / Rustringen / en Broeckerlandt / daer Sibet en Ocke te Broecke Hovelingen in weeren / en de Vriesslanden tusschen der Eemsche en Lauwersche omtrent Gronningen / daer noch goede besegelde Brieven van sint mit veele Zegulen besegelt van den Hovelingen / Steden / Prelaten / Grietmannen / en Rechteren der Landen / die de soene gemaeket hebben / welcke Copie van woorde tot woorde in dit Cronickel geschreeven steet / en begint. Wy Ocke te Broeck &c. toe Embden en Auwerick Hovelinck / en noch een principael besegelde Brief hijr van licht noch tot Gronningen in de Stads kiste / en was te maele eene eerlijcke / costelijcke / wijse soene / die / Godt beetert / ten lesten onwijslijcken ingebrooken en toe niet gemaecket van sunnnigen &c. daer wonderlijcke veel quaedts van geresen is.

Vermelding van de stadskist door Sicke Benninge (editie Brouërius van Nidek, 1725)

De ‘Groninger Vrede’ van 1422 (GrA T2100-134)

We komen de stadskist ook tegen in een bepaling in het ‘Stadboek van 1425’.

Het Stadboek van 1425 (GrA T2100-26.1)

De tekst van deze codificatie van de in Groningen geldende wetten dateert van 1425, het boek zelf is omstreeks 1520 geschreven en de band met het zilverbeslag is in 1610 gemaakt door de bekende zilversmid Jan Lutma.

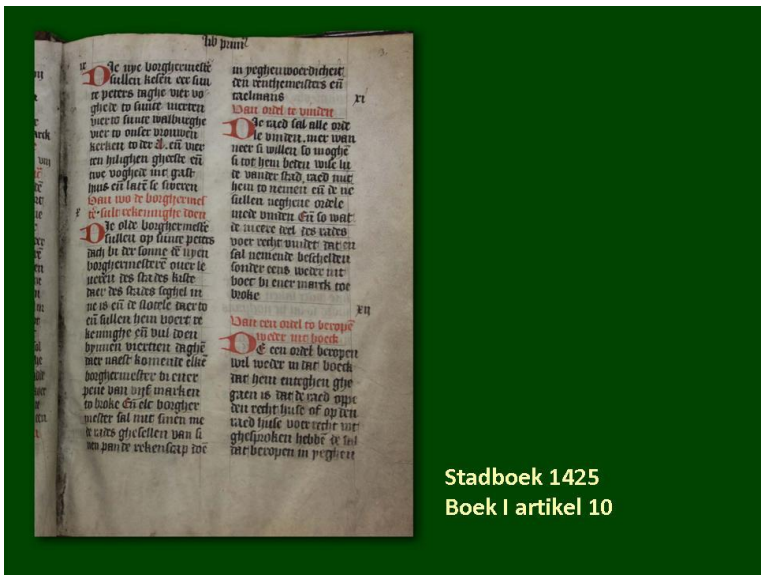

Stadboek 1425 Boek I art. 10

Dit artikel bepaalt dat de aftredende burgemeesters daags na Petri ad Cathedram (22 februari) bij zonsopgang de stadskist met de sleutels aan de nieuwe burgemeesters moeten overdragen.

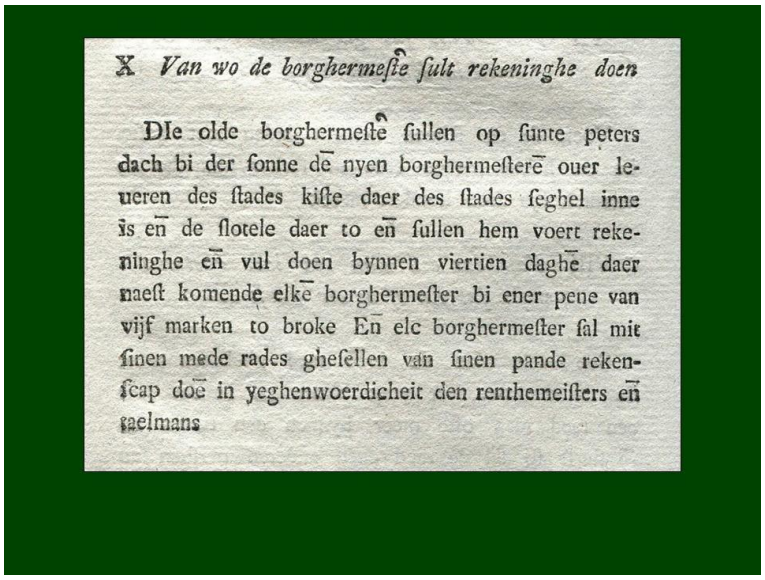

X *Van wo de borghermeſte ſult rekeninghe doen*

DIe olde borghermeſte ſullen op ſunte peters dach bi der ſonne dē nyen borghermeſterē ouer leueren des ſtades kiſte daer des ſtades ſeghel inne is en de ſlotele daer to en ſullen hem voert rekeninghe en vul doen bynnen viertien daghē daer naeſt komende elkē borghermeſter bi ener pene van vijf marken to broke En elc borghermeſter ſal mit ſinen mede rades gheſellen van ſinen pande rekenſcap doē in yeghenwoerdicheit den renthemeiſters en gaelmans

Hetzelfde artikel uit het stadboek, naar de editie van J. de Rhoer (1828)

Het 13e eeuwse stadszegel van Groningen

Volgens de tekst van het Stadboek was ook het stadszegel in de stadskist opgeborgen. Het gaat om dit bronzen zegelstempel, dat nu in het Groninger Museum wordt bewaard.

De stadskist bevatte de documenten die voor de stad van het grootste belang waren. Dat waren in de eerste plaats privileges: akten waarin aan de stad zekere voorrechten werden verleend.

Privilege van de Engelse koning Hendrik III voor de Groninger schippers (1258)

Het oudste stuk in die categorie dateert uit 1258 (GrA T2100-51); het gaat om voorrechten die door de Engelse koning Hendrik III aan de Groninger scheepvaarders werden verleend.

Tot het jaar 1559 stond de stadskist bij een van de burgemeesters in huis. Er lijkt geen verband te zijn met de gewoonte volgens welke de vier burgemeesters gedurende een kalenderjaar elk een kwartaal het voorzitterschap van de Raad bekleedden. Op grond daarvan zou men verwachten dat de kist om de drie maanden werd verplaatst. Vermoedelijk hield de burgemeester die met het beheer van de stadskist was belast de kist gedurende zijn hele ambtstermijn (2 jaar) in huis.

Volgens de betreffende bepaling in het Stadboek werd de stadskist op 23 februari overgedragen. In december 1559 kreeg de kist een permanente plaats in de Raadkamer in het Raadhuis.

Het stoppen van de traditionele verplaatsing van de Stadskist hangt mogelijk samen met de toenemende politieke spanningen na het midden van de 16e eeuw. Het stadsbestuur en de Ommelander heren kwamen – na een min of meer harmonieuze periode – steeds scherper tegenover elkaar te staan. In 1559 gingen de Ommelanders over tot het aanstellen van een rechtsgeleerde adviseur die hun zaak bij de hogere instanties moest verdedigen. Deze eerste Ommelander syndicus, de Friese Jurist dr. Aggaeus Albada, trad in september 1559 in dienst. Kort daarna dienden de Ommelanders bij koning Filips II een nota in waarin ze stelling namen tegen wat zij zagen als de ‘ongefundeerde pretenties’ van de stad. De stadsbestuurders hadden dus behoefte aan munitie om hun tegenstrevers van repliek te dienen. Ook de stad huurde een Friese jurist, dr Hessel Aysma, in om haar zaak te verdedigen (5 april 1560). Om zijn werk te kunnen doen moest deze toegang hebben tot de stadsarchieven. Om die reden zou het onhandig zijn wanneer de belangrijkste stukken bij een burgemeester thuis lagen. Op Hessel Aysma kom ik later terug.

Hoe de kist eruit zag weten we niet. Waarschijnlijk waren er vier sleutels, voor elke burgemeester één. Zo kon de kist alleen geopend worden wanneer de burgemeesters alle vier present waren, of met opening instemden.

Dit is NIET de stadskist!

Hier zien we ‘de kist van 1893’, die men bij rondleidingen door het archiefgebouw op de gang van de eerste verdieping kan zien staan. Maar deze kist is oorspronkelijk geen archiefkist, maar een bergmeubel voor kleding.

De kist is in 1893 door J.A. Feith op de zolder van het stadhuis gevonden, toen hij daar op zoek was naar voorwerpen van de opgeheven schutterij.

Feith meldde in het *Nederlandsch Archievenblad* van 1893/1894 (73 ev) de vondst van een grote kist vol archiefstukken. Het bleken vooral documenten te zijn uit het archief van de familie Van Ewsum. Maar er waren ook stukken bij die bij het stadsarchief hoorden. Prof. H. Brugmans maakte in vijf weken tijd een inventaris met 1300 nummers.

Het bestaan van de stadskist doet de vraag opkomen hoe de administratie van de stad in elkaar heeft gezeten.

Over de manier waarop de aministratie was ingericht weten we weinig. Er is geen directe beschrijving van procedures. We moeten daarom afgaan op vage indicaties. Ik laat me daarbij leiden door de layout van het centrum van de stadsadministratie, het Raadhuis.

Het Groningse raadhuis naar J. Stellingwerf

Dit plaatje ziet er wel aardig uit, maar is niet echt betrouwbaar. De hierna volgende tekening van Theodorus Beckeringh is veel beter.

Het Groninger raadhuis op een tekening van Theodorus Beckeringh

Zoals gezegd weten we over de alleroudste tijden zo goed als niets. Er zijn een paar namen bekend van heren – hoogstwaarschijnlijk allen geestelijken – die *notarius*, stadsschrijver of stadsklerk worden genoemd. Het waren geen simpele schrijvers, maar lieden die verdragen en overeenkomsten in het Latijn konden vertalen.

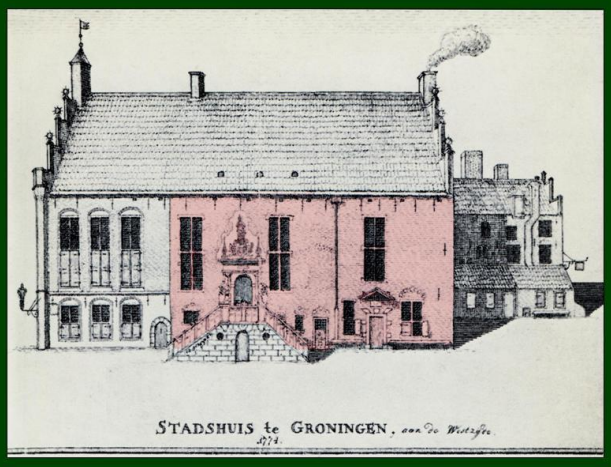

Het Groningse raadhuis naar T. Beckeringh

Het oudste deel van het raadhuis

Op dit plaatje is het oudste deel van het raadhuis met een rood kleurtje aangegeven.

Op de bovenverdieping bevond zich een grote zaal. Of er aparte vertrekken waren is niet bekend, maar wel waarschijnlijk.

Op de begane grond werd – als het in Groningen net zo ging als in andere steden – handel gedreven. Later bevonden zich hier een woning en dienstruimten. Rechtsonder zat later de Pondkamer, waar de accijnzen werden geïnd.

Naast de allerbelangrijkste stukken die in de stadskist terecht kwamen, moet er ook een meer alledaagse administratie geweest zijn: de beslissingen van het college van Burgemeesters en Raad moesten worden vastgelegd. In de oudste tijd gebeurde dat samen met de schulte en zijn administratie. Het betrof toen in hoofdzaak juridische zaken. Daarbij moeten we niet alleen denken aan moord en doodslag, maar vooral aan kwesties over schulden, betwiste eigendommen, renten, voogdijkwesties enz.

De beslissingen werden in een protocol genoteerd. De schrijver of zijn helper gaf de belanghebbenden afschriften en kreeg daarvoor betaald.

Waar die administratie werd bewaard is niet duidelijk. Het ligt voor de hand dat dit ergens op het raadhuis is geweest, maar of dat werkelijk zo is weten weten we niet. De protocollen waren voor de schrijvers een bron van inkomsten. Zij moesten leven van de afschriften die ze ten behoeve van partijen maakten. Daardoor konden de protocollen ook als particulier bezit worden beschouwd en zou het niet vreemd zijn de schrijvers ze thuis bewaarden.

Verder schreven de schrijvers allerlei kleine kattebelletjes: dagvaardingen, bevelschriften (‘mandaten’) en notificaties (‘wetebrieven’).

Justitie en beleid werden in die tijd nog niet van elkaar onderscheiden.

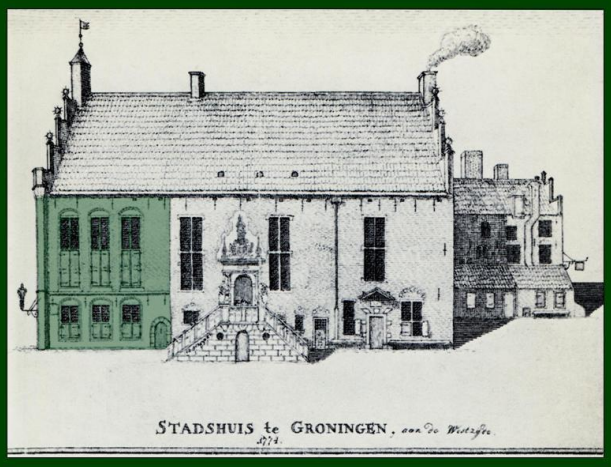

Het Groningse raadhuis naar T. Beckeringh

De uitbreiding van 1443

In 1443 werd het raadhuis vergroot door de realisatie van een aanbouw aan de noordzijde.

Op de bovenverdieping kwam een nieuwe Raadkamer, daaronder de Schrijfkamer. Die was van buitenaf direct toegankelijk. Dat was gemakkelijk voor de burgerij die iets van de secretarie moesten.

Zou de uitbreiding van het raadhuis iets te maken kunnen hebben met de uitbreiding van het werk als gevolg van de samenwerking met de Ommelanden? De met de Ommelanden gesloten verdragen voorzagen in gemeenschappelijke rechtspraak van stedelijke en plattelandsrechters op het Groninger raadhuis (de 'warven' en de 'hoofdmannenkamer').

De warven vergaderden in de Raadkamer; hun oordelen en constituties (justitie en politie) werden door de stadsschrijver vastgelegd. Die zorgde ook voor mandaten en beredingen. In 1474 traden de Hoofdmannen zelfstandig op, in 1458 was sprake van een 'Stad en Lande secreet[zegel]'. Ook hun administratie zal in eerste instantie door stadsfunctionarisseen zijn verzorgd. De samenwerking had gevolgen voor de administratie. Er trad vermenging op van functies en archieven.

Op de begane grond bevonden zich de secretarie (met de klerken) en de 'cijskamer', waar de accijnzen werden geïnd.

Aan het eind van de 15e eeuw waren de secretarissen meer diplomaten dan administratieve ambtenaren. Bekende namen zijn die van Rudolf Agricola, Hinricus Stoter, Herman Elderwolt en pastoor Wilhelmus Frederici.

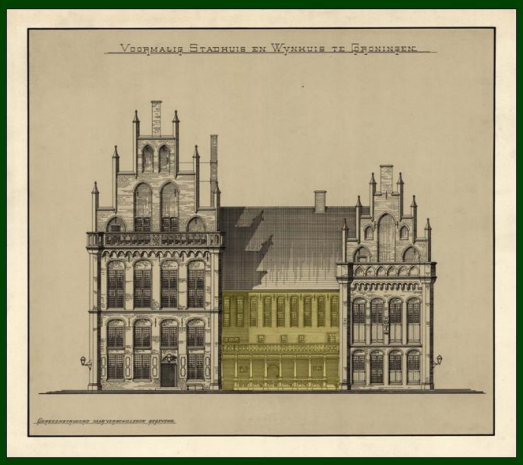

Reconstructie van de noordgevel door C.H. Peters

Raad- en wijnhuis volgens de reconstructie door C.H. Peters, met (in geel) de locatie van de Hoofdmannenkamer

Hier een reconstructie van de noordwand van het oude stadhuis. Het afgebeelde gebouw is in verschillende fasen tot stand gekomen. Links het wijnhuis, dat aanzienlijk groter was dan het Raadhuis.

In het begin van de 16e eeuw werd het complex op de Brede Markt verder uitgebreid. Tussen het wijnhuis en het Raadhuis kwam een 'nieuwe zaal'. Hier kregen ook de Hoofdmannen – de provinciale rechtbank – een eigen vertrek. Op de bovenverdieping werd de schrijfkamer van Stad en Lande ingericht. Er kwam dus een fysieke scheiding tussen de stedelijke administratie en die van Stad en Lande.

Hindrik Elderwold, vicaris ter A, werkte tot aan zijn dood in 1529 zowel voor de stad en voor 'Stad en Lande'.

Ook in het begin van de 16e eeuw waren de secretarissen echte stadsadvocaten en diplomaten. Groningen hoorde sinds 1536 bij de Habsburgse Nederlanden. Het stadsbestuur oriënteerde zich sindsdien meer dan tevoren op Holland, waar men al veel langer gewend was aan de gebruiken van het Bourgondische, later Habsburgse hof. De aanstelling van de Hagenaar Johan van den Grave tot stadssecretaris illustreert deze verandering in oriëntatie.

Mensen als hij en zijn opvolger dr. Herman Abbring zullen hun administratie vooral thuis hebben gehad. Het is moeilijk voorstelbaar dat ze steeds voor het raadplegen van de 'stadssecreten' naar het huis van de burgemeester moesten die de stadskist beheerde. Ze zullen wel veel met kopieën gewerkt hebben.

Hiëronymus Frederici, zoon van pastoor Wilhelmus Frederici, was stadsrentmeester, maar ook secretaris van de gedeputeerden van Stad en Lande. Dat was in de tijd toen er nog goed werd samengewerkt door het Groninger stadsbestuur en de Ommelander Staten (c. 1545).

2 Kisten, kasten, dozen en zakken

In de stadskist lagen alleen de allerbelangrijkste documenten.

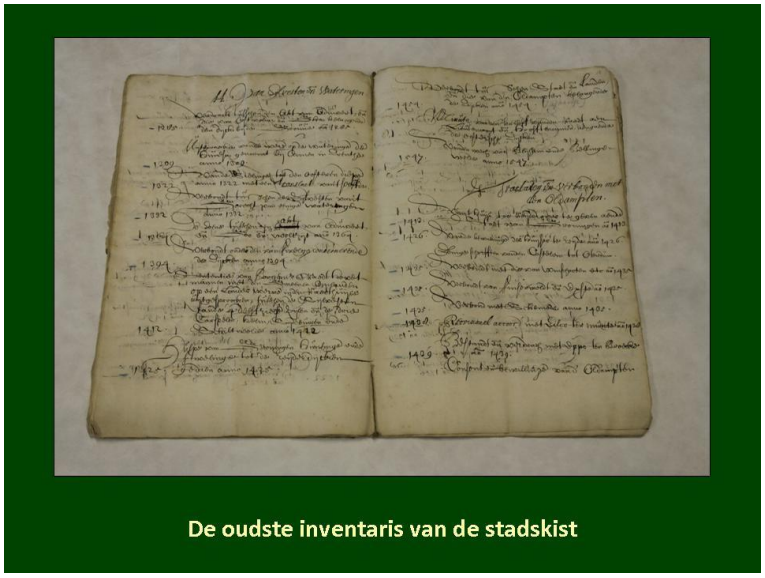
De oudste inventaris van de stadskist

De oudste inventaris van de stadskist

De oudste inventaris van de stadskist (GrA T1605-493) dateert van 1641, maar gaat op een ouder voorbeeld terug. Dat oudere origineel is misschien in de jaren 1551-1553 opgesteld (samenhang met het aantreden van Egbert Alting als stadssecretaris?) of in 1559 (splitsing van secretariaat en syndicaat).

De stukken lagen in dozen, die op hun beurt in 7 laden lagen. De laden zijn in 1551 gemaakt. In totaal waren er 54 dozen. Een andere inventaris meldt ook nog doos CCC, waarmee het totaal aantal dozen op 55 komt.

Vrijwel alles wat in deze inventaris beschreven staat is teruggevonden. Kroniekschrijver Sicke Benninge noemt echter vele documenten die je wel in de stadskist zou verwachten, maar niet vermeld worden in de inventaris van de stadskist.

Hoe komt dat? Een afdoend antwoord op deze vraag is er niet. Duidelijk is wel dat de secretarissen hun eigen archief thuis hadden. Bij alle diplomatieke activiteiten die ze in stadsdienst moesten verrichten kon het maar zo gebeuren dat documenten die voor de stad van belang waren bij hen thuis bleven liggen. Ook hun erfgenamen zullen die stukken niet altijd netjes bij de secretarie hebben ingeleverd.

Naast de stadskist was er ook een ander meubelstuk waarin belangrijke documenten werden opgeborgen.

Een ´cantoer´

Een 'cantoer'

Het afgebeelde meubel is de archiefkast van Ootmarsum. Een dergelijke afsluitbare 'tafelkast' werd 'cantoer' genoemd. Belangrijke stukken die men bij de hand wilde houden konden hierin een plaatsje krijgen.

Waarschijnlijk werd er ook geld in bewaard. Het meubel stond vrij in de ruimte, vóór de bank van de burgemeesters, die met de rugzijde tegen de noordwand stond.

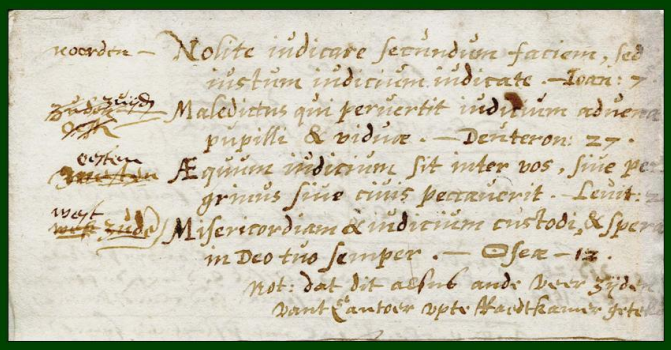

Bijbelteksten op het ´cantoer´

Bijbel teksten op het 'cantoer'

Aan de vier zijden waren bijbelteksten aangebracht (zie *Diarium Alting* 617; 28 november 1584). Deze vindt men nu boven de deuren van de Raadzaal.

noorden: Nolite iudicare secundum faciem, sed iustum iudicium iudicate. Joan. 7.
zuyden: Maledictus qui pervertit iudicium advenae, pupilli et viduae. Deuteron. 27.
oosten: Aequum iudicium sit inter vos, sive peregrinus sive civis peccaverit. Levit. 24.
west: Misericordiam et iudicium custodi, et spera in Deo tuo semper. Oseae 12.

In vertaling:

Johannes 7:24	Ga in uw oordeel niet op de schijn af, maar laat uw oordeel rechtvaardig zijn.
Deuteronomium 27:19	Vervloekt is eenieder die de rechten van vreemdelingen, weduwen en wezen schendt.
Leviticus 24: 22	Vreemdelingen en geboren Israëlieten moeten volgens dezelfde norm worden berecht. Ik ben de Heer uw God!
Hosea 12:7	Laat u leiden door liefde en recht. Blijf voortdurend hopen op uw God.

De bijbelteksten moesten de raadsheren herinneren aan de standaarden die ze bij het uitoefenen van hun rechterlijke bevoegdheden voor ogen moesten houden. De Raad was in de eerste plaats een rechterlijk college, dat geschillen binnen de stad moest oplossen. Dat zou je tegenwoordig, twee eeuwen nadat beleid en rechtspraak zijn gescheiden, vergeten.

Niet alle administratie ging in de stadskist of het ‘kantoor’. Er zullen ook wel laden- en wandkasten zijn geweest.

Archiefzakken

Archiefzakken

Archiefzakken

De gewone stukken hingen in zakken aan het plafond; hierin bevonden zich stukken over een zelfde onderwerp of zaak. Je kunt deze handelwijze zien als een voorloper van dossiervorming.

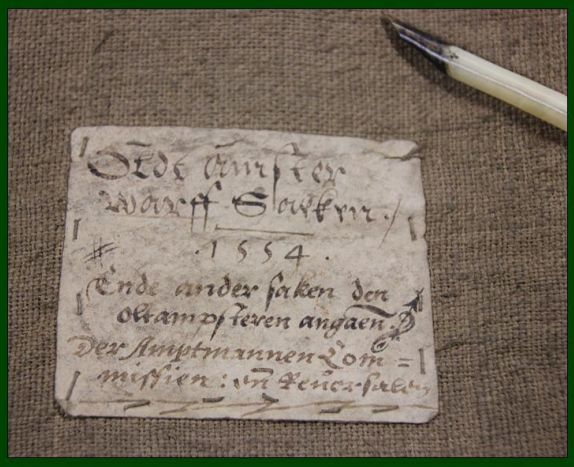

De zak ´Oldtamster Warffsaeken´

De zak ‘Oldamster Warffsaeken’

Het perkamenten etiket, met een door secretaris Alting geschreven opschrift, is met ruwe steken vastgezet.

‘Oldt Amster / warff saeken. / 1554 / Ende ander saken den / Oltampsteren angaende / Der Amptmannen Com- / missien ende Reversalen’

Naast de zakken waren er spanen dozen waarin losse stukken en liassen werden geborgen. Lang niet alles wat hierin geborgen was is bewaard gebleven.

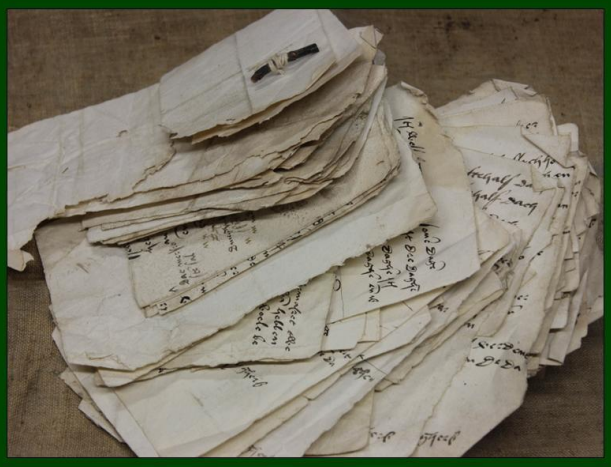

Een lias: bouwmeesterscedels

Een lias: bouwmeesterscedels (GrA T2100-855)

De briefjes van aannemers en ZZP’ers die door de stadsbouwmeester werden ingehuurd kregen betaald tegen inlevering van een kwitantie of recepisse, de zogenaamde ‘bouwmeesterscedels’. Op basis van deze cedels maakte de rentmeester zijn rekening op.

De stadskist bleek na 1559 ook gewoon als ‘stadskas’ te functioneren (*Diarium Alting* 137).

Er is veel meer archief geweest dan bewaard is gebleven. Elke kluft (stadswijk) moet zijn eigen administratie hebben gehad, zowel voor de inning van belastingen (voor- en naschot) als voor de vervulling van burgerplichten. Er moeten massa's aan briefjes en registers hebben bestaan.

Denk hierbij ook aan de accijnzen. De inning daarvan was aan particulieren verpacht; op grond daarvan kon de hele daarmee samenhangende papierwinkel als een particuliere administratie worden beschouwd en bleef als zodanig buiten het stadsarchief.

Waarschijnlijk geldt dit ook voor het Gildrecht (zeerecht, de administratie van de Olderman), maar deze 'tak van dienst' is wel onderdeel geworden van de stedelijke administratie. Voordat hij ondersecretaris werd, was tweede stadssecretaris Johan Julsing secretaris van het Gildrecht. Zijn zwager Jelto Coene was secretaris van het Oldambt. Van die administratie is niets bewaard gebleven. Hetzelfde geldt voor de administratie van het Gorecht. Daarvan hebben we hooguit enkele snippers over.

Toen na 1559 syndicaat en secretariaat (administratie) van elkaar werden gescheiden, gold de syndicus als de *pensionaris* (stadsadvocaat) bij uitstek. Hij had geen eigen inkomsten, maar moest het hebben van zijn salaris ('pensioen').

Dat zal ook zo geweest zijn met de financiële administratie.

3 Administratie en inventarisatie

Zoals we zagen dateert de oudste inventaris die we van de stadskist hebben (GrA T1605-493) van c. 1641. De andere (in de UB bewaarde) inventaris lijkt van c. 1668 te zijn. Ze moeten allebei op een oudere voorganger teruggaan.

Misschien is die oudere voorganger aangelegd in 1551, toen ook de laden werden gemaakt. Kan er verband zijn met het aantreden van secretaris Egbert Alting?

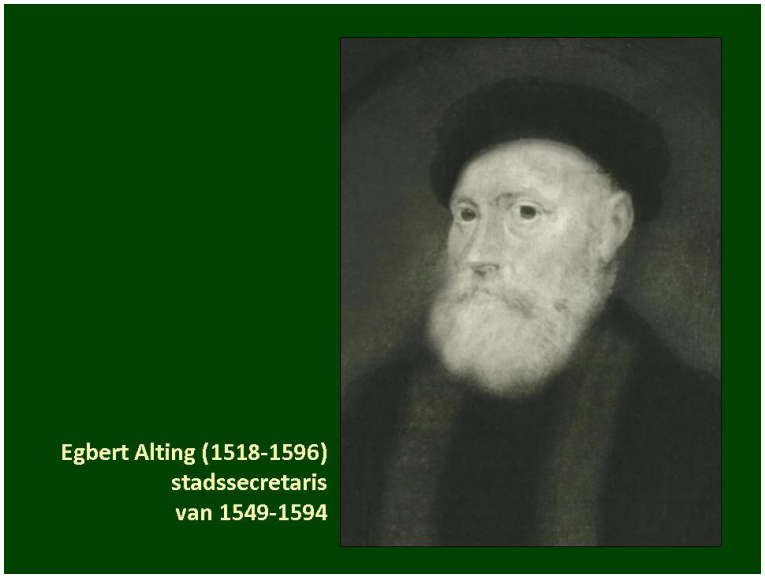

Egbert Alting (1518-1596), stadssecretaris van 1549-1594

Overzicht van de inhoud van de stadskist volgens de oude inventaris.

A	Privileges en vrijheden van de stad Groningen, gegeven door keizers, koningen, heren en republieken
B	Tractaten met de keizer en de koning, hertogen, graven en andere heren NB In deze lade is later ook de akte gelegd van de prins van Oranje inzake het herstel van de traditionele raadskeur (5 januari 1621)
C	Accoorden, akten van verzoening en verbonden met de Ommelanden
D	Verbonden en andere overeenkomsten tussen Groningen en Westerlauwers Friesland
E	Voorbijvaart en tollen in Emden
F	Giften, verbonden en verdragen van de bisschop van Utrecht aan Groningen
G	Tractaten en verbonden met de bisschop van Münster
H	Waterstaatsaangelegenheden
I	Tractaten en verbonden met de Oldambten
K	Tractaten en verbonden met Drenthe
L	Tractaten en verbonden met de hertog van Saksen
M	Verbond tussen Groningen en Ditmarsen
N	Betrekkingen met de graaf van Bentheim
O	Verbond met de graaf van Holland
P	Tractaten en overeenkomsten met de hertog van Gelre
Q	Tractaten en overeenkomsten met Oost-Friesland
R	Tractaten en verbonden met Wedde en Westerwolde
S	Commissies van stadhouders, luitenanten, syndici, rectoren, secretarissen en muntmeesters
T	Tractaten en verbonden met Oosterse steden
V	Verbonden en overeenkomsten met de graaf van Oldenburg
X	Politieke ordonnanies van gilden, schutters e.a.
Y	Kwitanties
Z	Waterrecht
AA	Sint Maartenskerk
BB	Sint Anna-prebende en Sint Jacobs-gasthuis
CC	Heilige Geest-Gasthuis
DD	Akerk
EE	Sint Geertruids-Gasthuis
FF	Mepschen-Gasthuis
GG	Heer-Athemalanden en vicarie in Eenrum
HH	Kwitanties 1526-1527
II	Stukken Anna Maynarts 1497
LL	Kwitanties van precarien
MM	Stapel en stapelrecht
NN	Stadsgoederen
OO	Brieven van de hertog van Saksen e.d.
PP	Scholbalg, zeetonnen, Schiermonnikoog, Ruigezand, visserij
QQ	Veerlieden te Annen, Eext en Gieten
RR	Jasper van Oer, kwitanties van rente van Münster
SS	Stukken welke niet de stad betreffen maar Oost-Friesland, Terschelling e.d.
TT	Stukken van de heer van Gemen
XX	Synode in Drenthe en kluizenaar in Harenerholt
YY	Kremers tegen de schreuders
ZZ	Spaanse kooplieden

Ni	Zeerover Heyne de Grote
Nii	Punterbrug
Niii	Wolfsbergen
Niv	Fundatiebrief van de Akerk
AAA	Stukken betreffende de prebende te Eenrum
BBB	West-Indië

NB Uit de inventaris van de stadskist blijkt dat deze in het begin van de zestiende eeuw, wellicht in de Gelderse tijd, zijn uiteindelijke indeling en inhoud heeft gekregen. Later zijn er slechts incidenteel stukken aan toegevoegd.

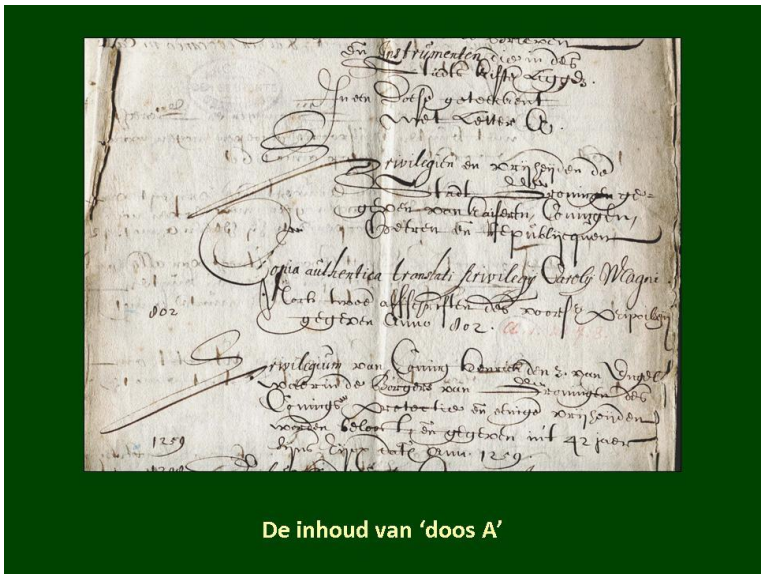

De inhoud van 'doos A'

De inhoud van 'doos A'

Doos A: Privilegien en vrijheijden de stadt Groningen gegeven van kaiseren, coningen, heeren ende republijcquen.

NB Op het plaatje half uitgegumde rode aantekeningen van Coster.

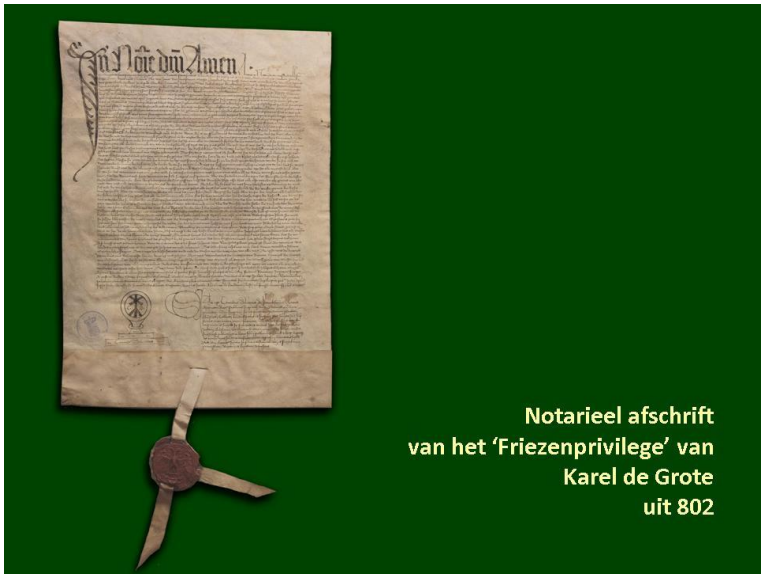

Notarieel afschrift
van het 'Friezenprivilege' van
Karel de Grote
uit 802

Notarieel afschrift van het 'Friezenprivilege' van Karel de Grote uit 802

In doos A bevond zich ook GrA T2100-196.1:

Vidimus door notaris Conradus Doleatoris van een Nederduitse vertaling van een in het Fries gestelde akte uit het jaar 453 (sic!) waarbij keizer Karel de Grote de Friezen enkele voorrechten verleent, 21 oktober 1456. Het stuk betreft het legendarische ‘Friezenprivilege’ uit 802.

Doos B bevat: Tractaten met kais. ende con.majt., hertogen, graven ende andere heeren.

> Hierbij T2100-407.1 (later overgebracht naar doos L, tractaten met de hertog van Saksen; voorbeeld van voortgaande ontwikkeling van de archiefberging)

Doos C bevat: Accoorden, soenen ende verbonden met den Ommelanden

> Hierbij T2100-52 (Verdrag met Fivelgo; het oudste stuk in zijn soort).

Vredesverdrag tussen Groningen en Fivelgo (1258).

Enzovoort t/m doos Z, daarna AA-ZZ, vier dozen met Romeinse cijfers (I-IV) en tenslotte dozen AAA, BBB [en CCC].

Sinds de inventaris van het stadsarchief digitaal beschikbaar is kan iederen zelf de inhoud van de dozen in de stadskist zien.

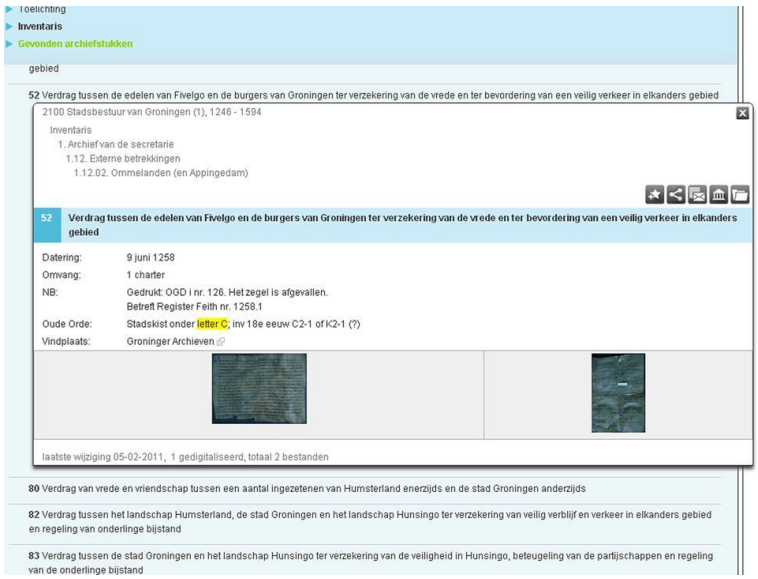

Beschrijving van T2100-52

Achter het label ‘Oude Orde’ staat bij de beschrijving van het vredesverdrag met Fivelgo onder meer ‘Stadskist onder letter C’.

In het begin van de 17^{e} is verschillende malen besloten om de stadsarchieven te inventariseren. Het ging toen niet om de stukken in de stadskist, want daarvan bestond al een inventaris. Wel is omstreeks 1641 een kopie gemaakt van de inventaris van de stadskist (T1605-493). Dat is tegenwoordig de oudste inventaris die we hebben.

In 1668 kregen de secretarissen opnieuw instructie om een inventaris te maken. Het is niet duidelijk of dit tot enig resultaat heeft geleid.

Drie kisten

In 1674 besloot de Raad enkele nieuwe kisten met uittrekbare laden te laten maken. De aanschaf van dit nieuwe meubilair hing samen met de voorgenomen herordening van het archief, die zou worden uitgevoerd in de zgn. ‘rekenkamer’.

Besloten werd het archief ter herordenen volgens een nieuw ordeningsplan. Het karwei was in 1677 klaar.

De drie kisten hadden elk 15 laden, die met letters waren gemerkt van A tot Q. Er moet een inventaris van de 3 kisten zijn geweest (T1605-495), maar deze is op dit moment niet meer terug te vinden. Waarschijnlijk is dit stuk op enig moment verkeerd geborgen. Hopelijk duikt het weer op nu het archief uit de periode 1594-1795 opnieuw wordt geïnventariseerd.

In de drie kisten was slechts een (klein?) deel van het stadsarchief ordelijk opgeborgen. Voor de rest werd een grote kast met 108 laden aangeschaft en een boekenkast.

Het project tot ordening van de stadsarchieven lijkt, net zoals alle voorgaande pogingen, niet het beoogde resultaat te hebben gehad.

In 1716 werd weer een poging tot algehele inventarisatie, gedaan, maar van de afloop daarvan weten we niets.

Uiteindelijk besloot het stadsbestuur in 1731 tot het instellen van een commissie tot herinventarisatie van de stedelijke archieven. Dit leidde tot een nieuwe inventaris van de drie stadskisten (GrA T1605-494).

De opzet van de nieuwe inventaris is hetzelfde als die van 1677, alleen zijn er aanvullingen in opgenomen. De rest – losse stukken, series protocollen, rekeningen, ingekomen stukken e.d. – bleef onbeschreven en ongeordend.

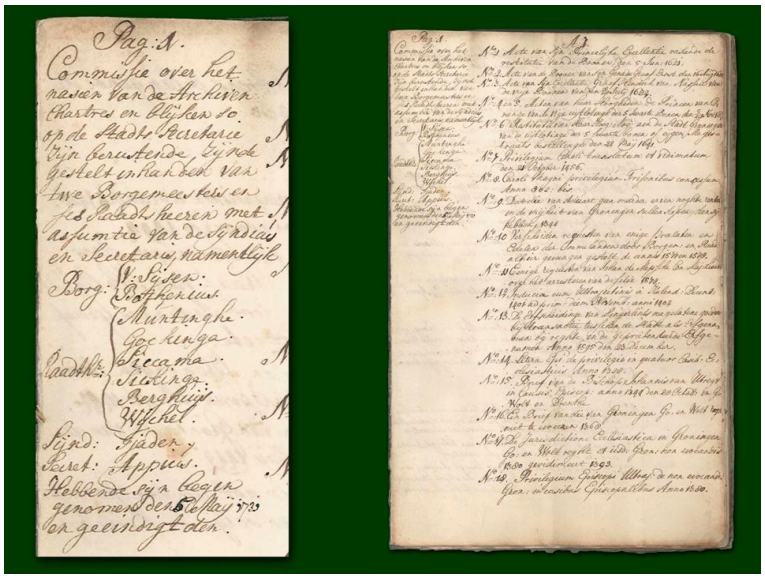

Inventaris van de archiefkisten 1-13 (c. 1733) (T1605-494)

´Commissie over het nasien van de archiven, chartres en blijken so op de stadts secretarie zijn berustende, zijnde gestelt in handen van twe borgemesters en ses raadtsheeren, met assumtie van de sijndicus en secretaris, namentlijk

Borg.	Van Sijsen
	Bothenius
	Muntinghe
	Gockinga
Raadtsh^{r}	Siccama
	Sickinge
	Berghuis
	Wychel
Sijnd.	Tjaden
Secret.	Appius

Hebbende sijn begin genomen den 5 maij 1731 en geeindigt den [niet ingevuld]´

De hand die deze inventaris schreef herkennen we ook van vele dorsale aantekeningen.

Zoals gezegd gaat de indeling van de inventaris van c. 1731 terug op die van 1677. De opzet daarvan is als volgt:

Kist 1: Stukken over de raadskeur, verbonden, zijlvestenijzaken, muntrecht, aankomsttitels van stadsgoederen, gilde- en handelszaken.
Kist 2: Verhouding met de Ommelanden en goederen buiten de stad.
Kist 3: Hoogheidsrechten, verbonden en eigendommen inzake de stadsjurisdicties, Friesland, Drenthe, Oost-Friesland, Münster en Bentheim.

Overigens vertoont de ordening niet veel logica.

Sinds deze inventarisatie werden stukken in het stadsarchief met een vaste code aangeduid. Code A1-16 betekent: nummer 16 in lade A van kist 1. Een nummer hoeft overigens niet een enkel stuk te zijn. Vaak bevat een nummer meerdere documenten over eenzelfde zaak of onderwerp.

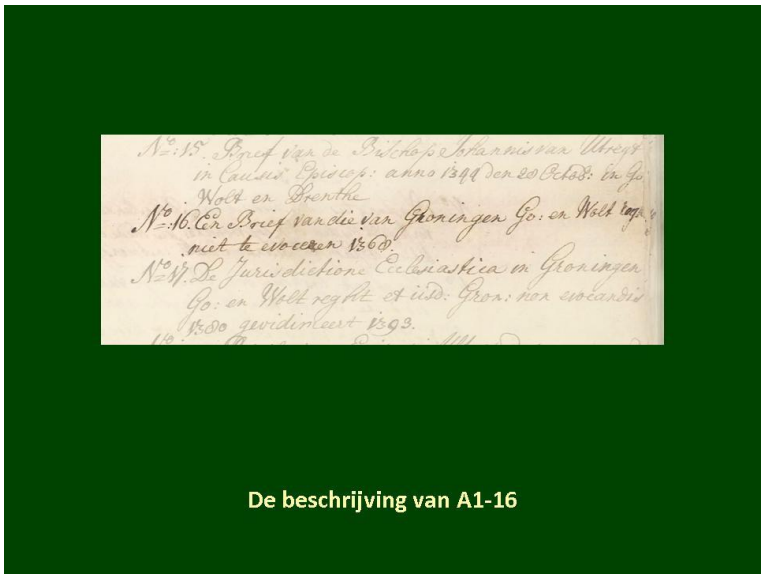

De beschrijving van A1-16

‘No 16 Een brief van die van Groningen Go- en Wolt regt niet te evoceren. 1368’.

Bisschop Johan van Virneburg van Utrecht bevestigt de voorrechten van Groningen, Go en Wold. 1368

In de nieuwe inventaris vinden we dit stuk terug onder de signatuur T2100-81: ‘Akte houdende bevestiging door Johan [V] van Virneburg, bisschop van Utrecht, van de door zijn voorgangers aan de inwoners van Groningen, Go en Wold verleende privileges. 29 maart 1368.

RF 1368.2. Gedrukt: OGD I nr. 553. Stadskist onder letter A; inv. 18e eeuw A1-16.

In dorso (onder meer): N 16 in de hand van de inventarisator van 1731.’

• In de volgorde van de stukken zit weinig logica.
• In een enkel nummer konden vele stukken zitten.
• Behalve archiefstukken bevonden zich in de kisten ook voorwerpen.

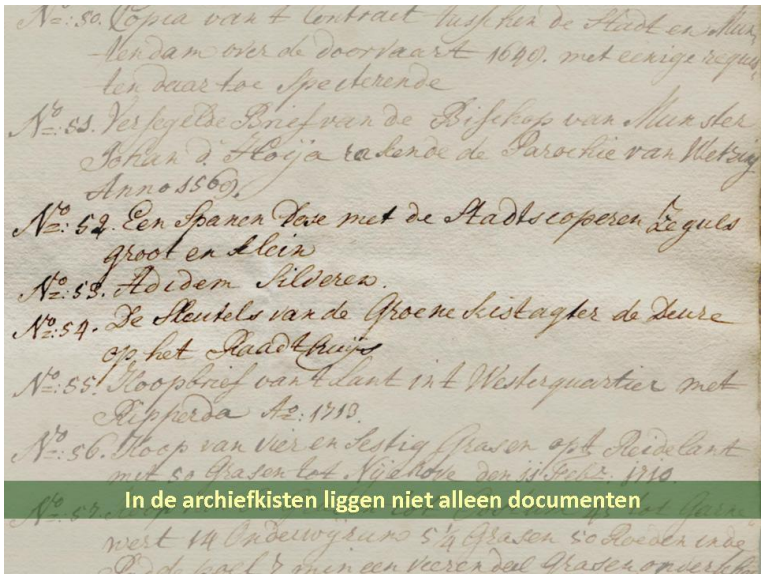

In de archiefkisten liggen niet alleen documenten

In de laden L1 en M1 liggen ook:

‘Nr. 52: Een spanen dose met de stads coperen zeguls groot ende klein.
Nr. 53: Adidem silveren.
Nr. 54: de sleutels van de groene kist agter de deure op het raadthuijs.’

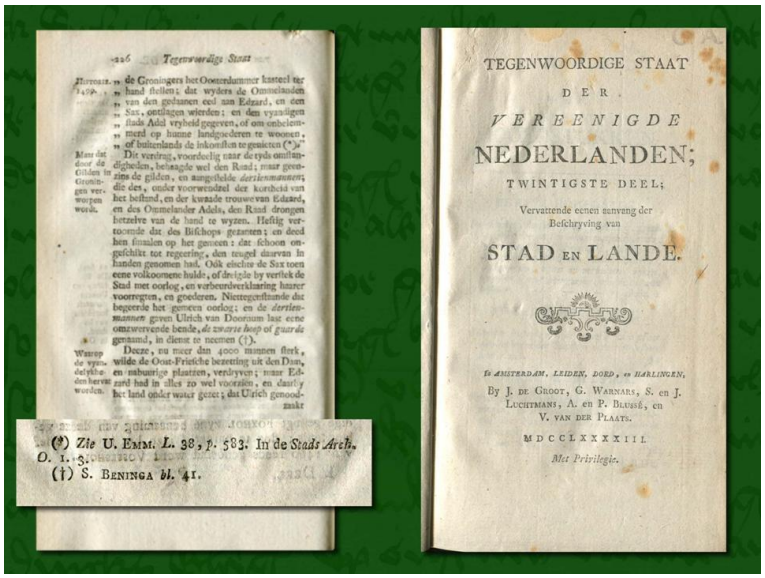

Bladzijden uit de Tegenwoordige Staat van Stad en Lande

De signaturen van de inventaris van 1733 zien we terug in de *Tegenwoordige Staat van Stad en Lande* door A.J. de Sitter uit 1793.

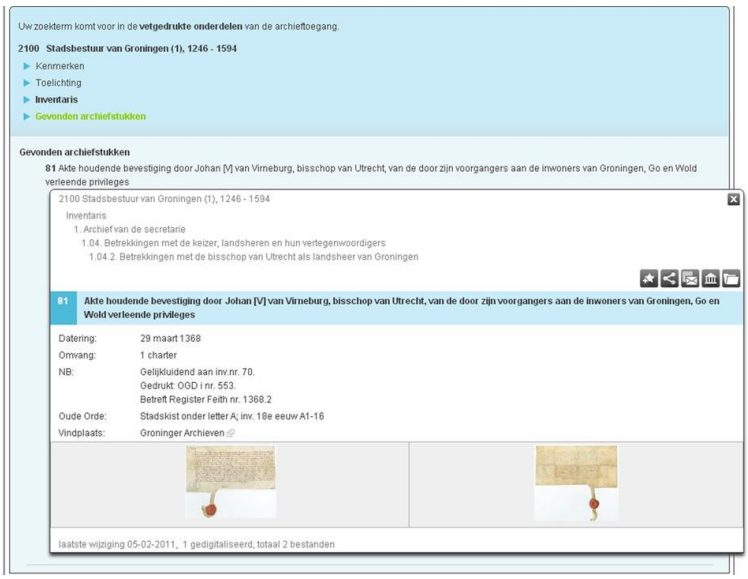

Beschrijving van T2100-81 in Archieven.nl

Zoals eerder gezegd zijn de oude signaturen ‘meegenomen’ in de elektronische inventaris.

Hier de beschrijving van het uit 1368 daterende stuk dat we zojuist zagen (T2100-81, Stadskist onder letter A, inv. 18e eeuw A1-16).

De inventaris van 1801

Op 9 juni 1800 kreeg de municipaliteit van Groningen schriftelijk opdracht van het departementaal bestuur (de ‘provincie’) om een inventaris van het hele stadsarchief te maken.

Het werk was in 1801 klaar (‘de inventaris van 1801’; T1605-492). In dit stuk zijn de archieven per lokaal beschreven. Daardoor staan er ook de vele series rekeningen en protocollen in. Behalve de 3 bekende archiefkisten blijken er ook kisten met de nummers 4 en 5 te staan.

In de inventaris van 1801 ontbreken de administraties van de ‘officianten’ die thuis bewaard werden.

In 1808 kwam er een scheiding tussen ‘justitie’ en ‘politie’. Justitie is de handhaving van de wet, met politie wordt het bestuurlijke domein bedoeld.

In 1811 werd vervolgens de Franse rechtspraak ingevoerd. Het gevolg daarvan was, dat de stukken die samenhingen met de uitoefening van de rechtspraak werden overgedragen aan de griffier van de nieuwe rechtbank van eerste aanleg. Tot de rechterlijke protocollen werden ook de dagelijkse aantekeningen van Egbert Alting en Johan Julsing gerekend, waarin geen onderscheid was gemaakt tussen juridische en beleidszaken.

Hierdoor is in feite het hart uit de 16^{e} eeuwse stadsadministratie verwijderd.

4 Gebruik van het archief

Wanneer we over het gebruik van archieven spreken, moeten we onderscheid maken tussen ambtelijk en wetenschappelijk gebruik.

Ambtelijk gebruik van archiefmateriaal

Het spreekt voor zich dat de administratie zelf gebruik maakte van het archief. Grootgebruikers waren ook de syndici (stadsadvocaten), zoals Hessel Aysma, George van Westendorp en Wilhelmus Hammonius.

Hessel Aysma is in 1560 aangesteld als antwoord op de benoeming van Agge van Albada tot syndicus (T2100-958.2; charter met handtekening). Hij fungeerde als juridisch adviseur van het stadsbestuur en als diplomaat. HIj stelde pleitnota's op en vormde dossiers (bijvoorbeeld inzake de ruzies met Appingedam, het stapelrecht, het onderhoud van de 'Oosterse Dijken' etc.)

Om dit werk te kunnen doen moest hij de archieven bestuderen. Hij werkte waarschijnlijk veel met kopieën. In 1566 werd Aysma herbenoemd, maar moest in 1567 – onder druk van Alva – weg omdat hij in het jaar van de Beeldenstorm (1566) sympathie voor de beeldenstormers had getoond.

Voor hun werk stelden de syndici dossiers samen. Dat gebeurde meestal door het nemen van kopieën van originele documenten, maar soms gebruikte men ook de originelen zelf. Binnen de dossiers werden de stukken gemerkt met een letter, nummer of een 'merkwoord'.

Omdat er herhaaldelijk over dezelfde of bijna dezelfde kwesties werd geprocedeerd, nu eens voor deze, dan weer voor gene rechterlijke instanties, werden de documenten vaak hergebruikt. Het gevolg daarvan is dat we vele stukken zien met verschillende letters, merkwoorden en liasgaatjes. De documenten wandelden als het ware door het archief.

Bovendien werden de stukken in de processen benut voor een ander doel dan ze oorspronkelijk waren opgemaakt. Een eenvoudig warfsoordeel uit 1506, waarin het natuurlijk om de onderwerpelijke zaak ging, kon in de jaren 60 van de 16e eeuw gebruikt worden om er rol van het stadsbestuur binnen de jurisdictie mee aan te tonen.

Inventaris van bijlagen bij een memorie van Hessel Aysma (1561)

Inventaris van bijlagen bij een memorie van Hessel Aysma (1561)

T2100-1236.1: Stukken, door de gedeputeerden van de stad Groningen op 18 april 1561 overgelegd aan Margaretha van Parma ter staving van het Groningse standpunt inzake het stapelrecht. 1416-1561. Afschriften. 18 april 1561.

Met concept inventaris van syndicus Hessel Aysma.

Kenwoorden: *Pater, noster, qui, es, in, coelis, sanctificetur, nomen, tuum*

Aysma werd na zijn gedwongen vertrek opgevolgd door Georgien van Westendorp uit Vollenhove (1569-1575). Na hem bekleedden Johan de Gouda en Wilhelmus Hammonius het ambt van syndicus. De kwesties die zij te behandelen kregen waren steeds dezelfde: de verhouding tussen Stad en Ommelanden, de samenstelling van de Hoofdmannenkamer, het stapelrecht.

Dr. Bernard Alting (1632-1644) is, voor wat het gebruik van de archieven betreft, een grensgeval geweest. Als syndicus handelde hij hetzelfde als zijn voorgangers (denk aan het grote proces tegen de Ommelanden en de daarbij overgelegde ‘Stukken in Conventie en Reconventie’, uitspraak op 24 juli 1640). Het ging om de staatsrechtelijke positie van de stad binnen het gewest Stad en Lande, de *préséance* (de voorrang van de stad bij het voeren van het woord en het stemmen), de autonomie van Burgemeesters en Raad, de stedelijke zeggenschap in de stadsjurisdicties, het stapelrecht etc.

Na Altings ontslag uit stadsdienst gebruikte hij zijn kennis van de stedelijke archieven als geschiedschrijver en politiek theoreticus.

Een beschadigd deel van de 'stadsdocumenten in conventie' (1633)

Een beschadigd deel van de 'stadsdocumenten in conventie (1633)

In de zomer en het najaar van 1633 werden – onder regie van syndicus Bernard Alting – vele honderden stukken gekopieerd in zoveelvoud. Maar ook originelen werden ingevoegd.

Afgebeeld is het deel T1605-447.1.

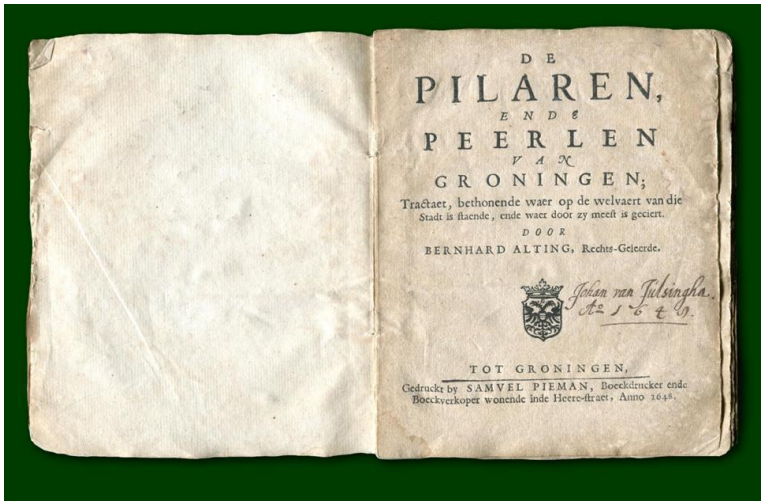
DE
PILAREN,
ENDE
PEERLEN
VAN
GRONINGEN;
Tractaet, bethonende waer op de welvaert van die Stadt is staende, ende waer doot zy meest is geciert.
DOOR
BERNHARD ALTING, Rechts-Geleerde.
Johan van Fulsingha. Anno 1672.
TOT GRONINGEN,
Gedruckt by SAMVEL PIEMAN, Boeckdrucker ende Boeckverkoper wonende inde Heere-straet, Anno 1648.

Bernhard Altings analyse van de Groningense positie (1648)

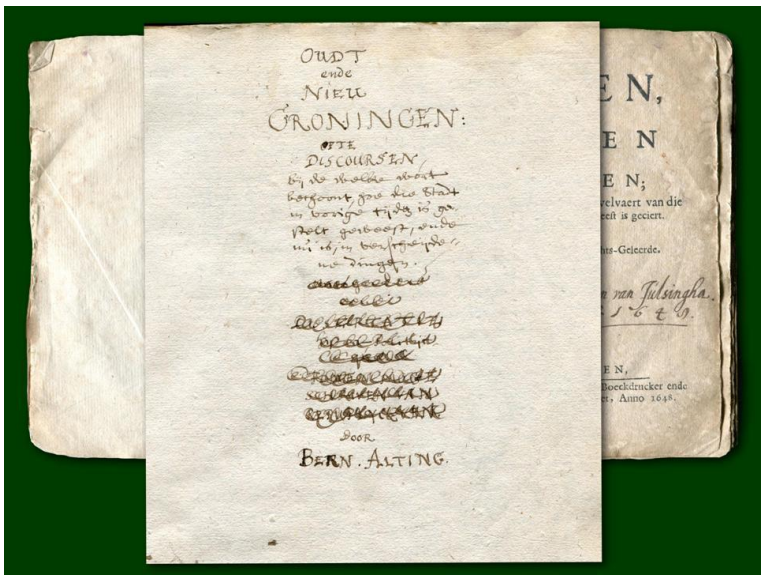

Bernard Altings analyse van de Groningse positie (1648)

Bernard Alting nam een – naar de opvatting van de *diehards* op het raadhuis – veel te zachtzinnig standpunt in ten opzichte van de Ommelander heren. Alting werd ontslagen, maar verloor niet zijn liefde voor zijn vaderstad.

Daarna zette hij zich aan het schrijven: *De Pilaren en Peerlen van Groningen* (1648) en 'Oudt en Nieu Groningen'. Dit laatste – een vergelijking tussen het middeleeuwse Groningen en dat van het begin van de 17e eeuw – is in het manuscript-stadium blijven steken. Het eindigt in de zomer van 1648, toen stadhouder Willem II in Groningen was om het conflict met het Oldambt te beslechten (GrA T835-293.1). Bij het schrijven van deze teksten kon Bernard Alting gebruik maken van de unieke kennis die hij als syndicus had opgedaan over de geschiedenis van Stad en Lande.

Historisch-wetenschappelijk gebruik van archiefmateriaal

Sicke Benninge heeft in zijn kroniek de teksten opgenomen van akten die in de stadskist berustten; aan het einde van de zestiende eeuw maakte Ubbo Emmius onbeperkt gebruik van het Groninger ***chartofylacium*** (dit geleerde woord wijst op geheimhouding).

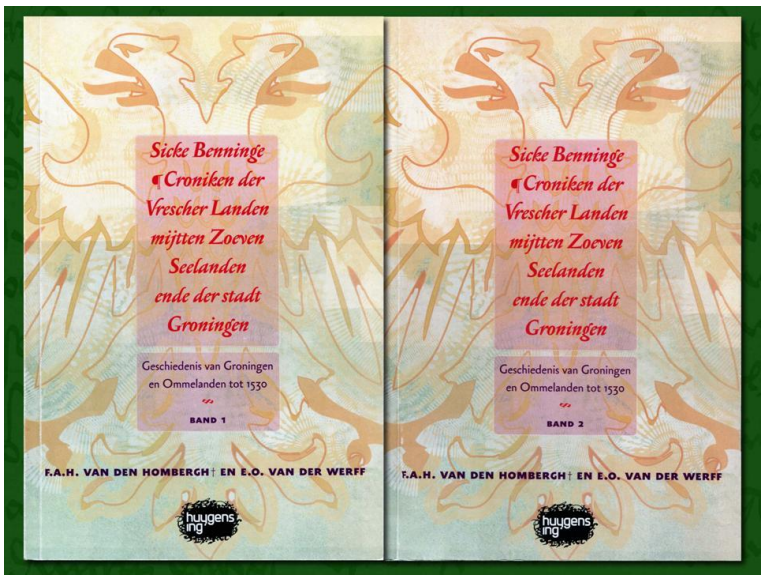

De twee banden van de nieuwe editie van de kroniek van Sicke Benninge

Hoe het in het geval van Sicke Benninge is gegaan weten we niet. Heeft hij originelen bekeken of had hij de beschikking over kopieën? Zoals gezegd vermeldt deze kroniekschrijver ook veel stukken die er nu niet meer zijn en die ook Ubbo Emmius niet heeft gezien.

Wat meer weten we over Ubbo Emmius.

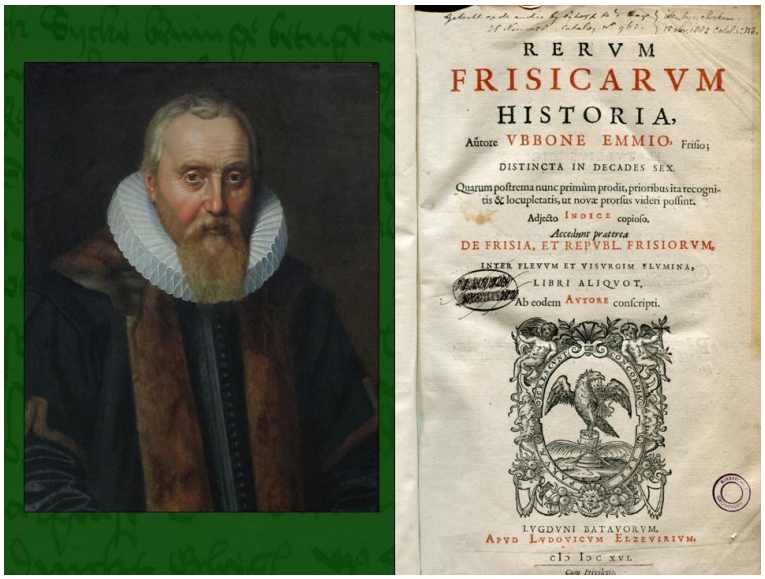

Ubbo Emmius en zijn Rerum Frisicarum Historia

Emmius kreeg uitdrukkelijk toestemming om onderzoek te doen in het archief. Hij mocht onder toezicht van een burgemeester en enkele raadsheren de stukken lezen en afschriften maken.

Zie Heinrich Reimers, *Die Quellen der Rerum Frisicarum Historia des Ubbo Emmius* (57): ‘Quae ut recitata a me sunt, ita in vetustis tabulis comprehensa servantur in reip. Groninganae chartophylacio, unde haec, ut plurima alia, cum fide transscripta.’

Zie Emmius’ *Rerum Frisicarum Historia* (1616) boek XXII p. 336

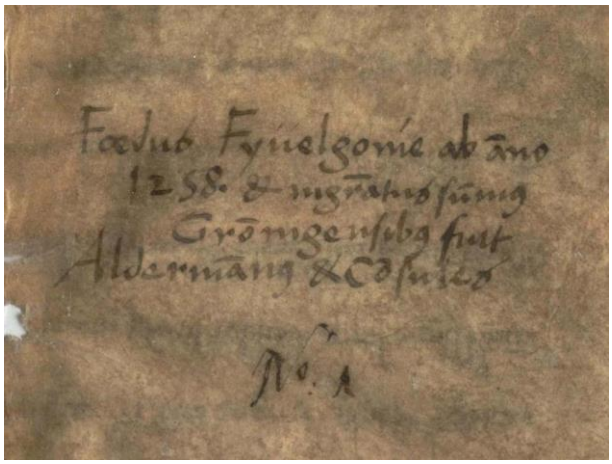

Dorsale notities van Ubbo Emmius

De sporen die Ubbo Emmius – in de vorm van dorsale aantekeningen – in het stadsarchief heeft achtergelaten wijzen op de aard van het gebruik dat hij van de stukken maakte. Hij geeft niet – zoals de inventarisatoren – de inhoud van het betreffende document aan, maar datgene wat hij er bijzonder aan vond.

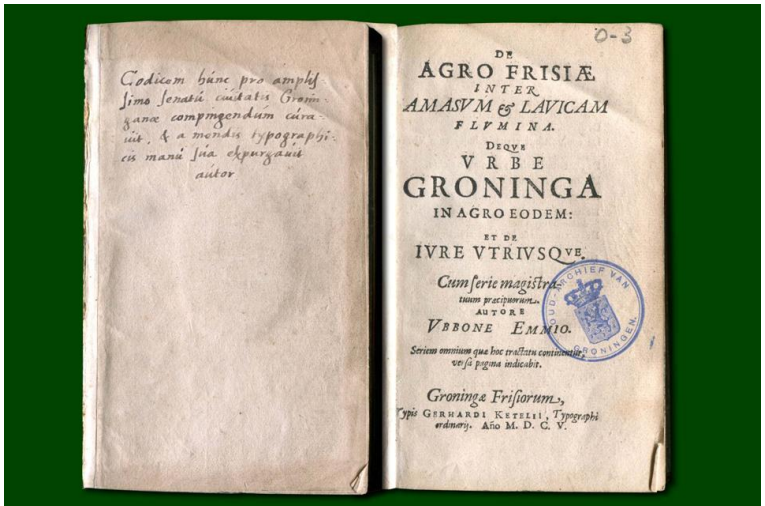

Eigenhandige opdracht van Ubbo Emmius (1605)

Eigenhandige opdracht van Ubbo Emmius (1605)

Ubbo Emmius had een uitstekende relatie met het stadsbestuur. Dat blijkt onder meer uit deze opdracht in zijn boekje ‘De agro Frisiae’ uit 1605 (GrA T1765-3).

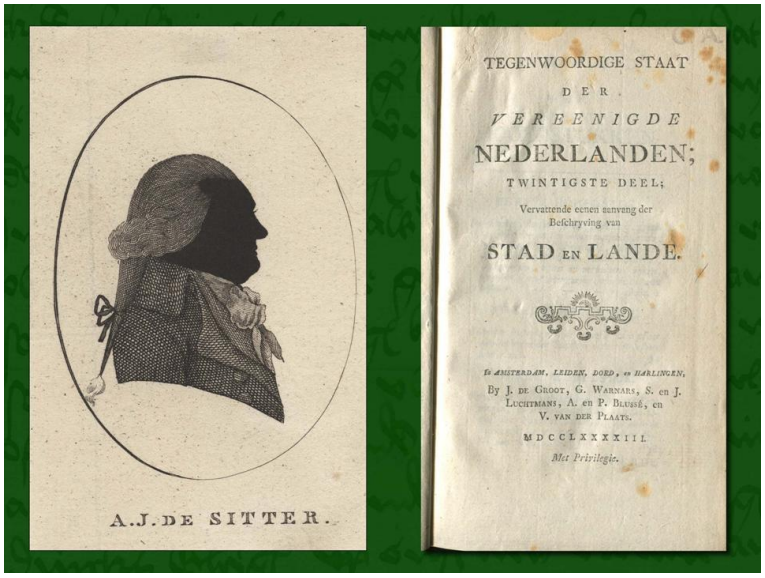

Albert Jan de Sitter en de Tegenwoordige Staat

Na Emmius is het lang stil gebleven in het archief. Niemand kreeg toestemming om archiefstukken voor wetenschappelijke doeleinden te gebruiken. Misschien was er ook wel niemand die er belangstelling voor had.

Albert Jan de Sitter stelde aan het eind van de 18e eeuw een handzaam overzicht samen over de geschiedenis van Stad en Lande. Hij volgde daarbij getrouw Emmius’ grote geschiedwerk, maar voegde – zoals we al eerder zagen – ook verwijzingen in naar originele archiefstukken. Een echt ‘moderne’ manier van doen!

Het optreden van De Sitter hing samen met de grote maatschappelijke en politieke veranderingen van die tijd. Het *ancien régime* liep op zijn einde. Dat wil zeggen: er was een tijd aangebroken waarin men kon terugkijken op een periode die definitief voorbij leek.

Albert Jan de Sitter was een man van de nieuwe tijd en dus een overtuigd patriot; na 1795 ontpopte hij zich als federalist, hetgeen hem op gevangenschap kwam te staan toen Nederland een eenheidsstaat werd. Toch kreeg hij later weer hoge functies.

5 De Sitter en Driessen

De Sitter was ook een groot verzamelaar. In zijn collectie bevonden zich zowel (afgedwaalde) originelen als afschriften van archiefstukken uit de overheidsadministratie. Ze zijn later in de 19e eeuw door aankoop voor het archief verworven.

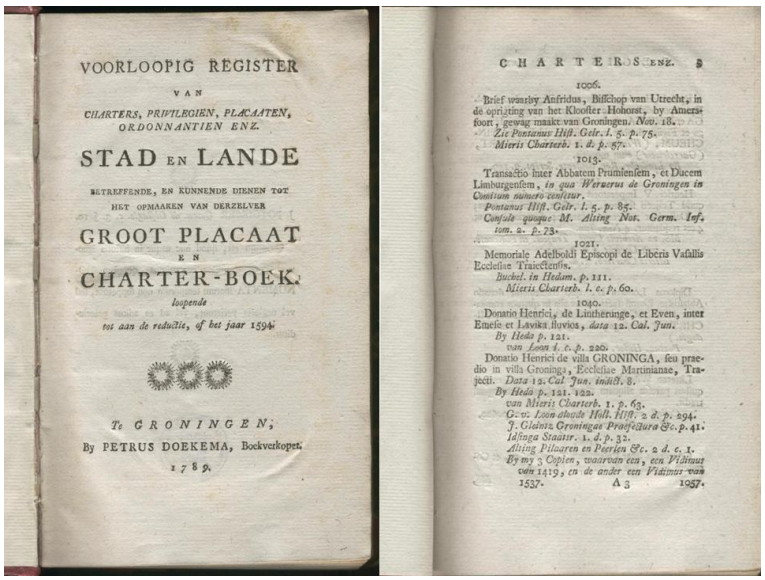

VOORLOOPIG REGISTER
VAN
CHARTERS, PRIVILEGIEN, PLACAATEN, ORDONNANTIEN ENZ.
STAD EN LANDE
BETREFFENDE, EN KUNNENDE DIENEN TOT HET OPMAAKEN VAN DERZELVER
GROOT PLACAAT
EN
CHARTER-BOEK.
loopende
tot aan de reductie, of het jaar 1594.

Te GRONINGEN,
By PETRUS DOEKEMA, Boekverkoper.
1789.

CHARTERS ENZ. 3

1006.
Brief waarby Anfridus, Bisschop van Utrecht, in de oprigting van het Klooster Hohorst, by Amersfoort, gewag maakt van Groningen. *Nro.* 18.
Zie Pontanus Hist. Gelr. l. 5. p. 75.
Mieris Chartarb. 1. d. p. 67.

1015.
Transactio inter Abbatem Prumiensem, et Ducem Limburgensem, *in qua Werinerus de Groningen in Comitum numero censetur.*
Pontanus Hist. Gelr. l. 5. p. 85.
Cuspin. quoque M. Alting Not. Germ. Inf. tom. 2. p. 73.

1021.
Memoriale Adelboldi Episcopi de Liberis Vasallis Ecclesiae Traiectensis.
Buchel. in Hedam. p. 111.
Mieris Chartarb. l. c. p. 60.

1040.
Donatio Henrici, de Linthringe, et Even, inter Emese et Lavika fluvios, *data* 12. *Cal. Jun.*
By Heda p. 121.
van Loon A. c. p. 220.
Donatio Henrici de villa GRONINGA, seu praedio in villa Groninga, Ecclesiae Martinianae, Trajecti. *Data* 12. *Cal. Jun. indict.* 8.
By Heda p. 121. 122.
van Mieris Chartarb. 1. p. 63.
Gerr. Loon aloude Holl. Hist. 2 d. p. 294.
J. Glauts Groningen Praefectura &c. p. 41.
Idsinga Staatsr. 1. d. p. 32.
Alting Pilaaren en Peerlen &c. 2 d. c. 1.
By my 3 Copien, waarvan een, een Vidimus van 1419, en de ander een Vidimus van 1537.

A 3 1037.

Voorloopig Register

Het *Voorloopig Register van charters, privilegien, placaaten, ordonnantien enz. Stad en Lande betreffende, en kunnende dienen tot het opmaaken van derzelver Groot Placaat en Charter-Boek, loopende tot aan de reductie, of het jaar 1594*, samengesteld en in 1789 gepubliceerd door A.J. de Sitter, was de aanzet om te komen tot grote bronnenpublicatie.

Het rechtsgeleerd genootschap Pro Excolendo Iure Patrio was reeds in 1761 opgericht. Tot de kring van historisch geïnteresseerde rechtsgeleerden hoorden mannen als S.H. van Idsinga, D.F.J. van Halsema, H.L. Wichers en J. de Rhoer.

Was De Sitter een beetje jaloers op Friesland?

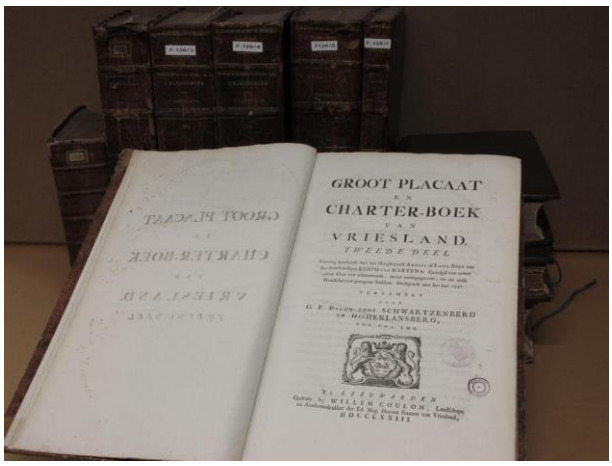

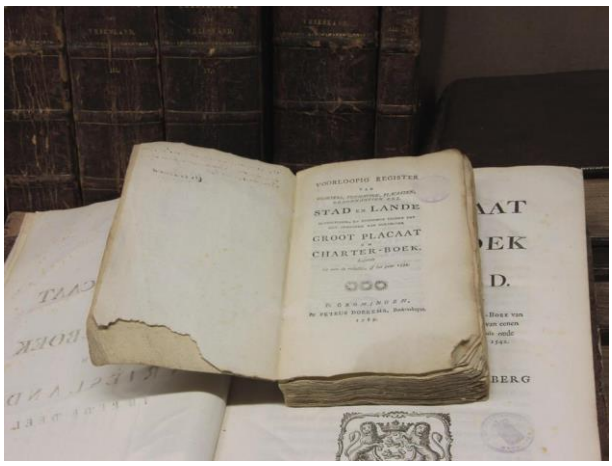

Het Groot placaat en charter-boek van Vriesland (1768-1793)

Daar was al eerder een grote verzameling van archiefstukken uitgegeven: *Het Groot placaat en charter-boek van Vriesland*, uitgegeven door Georg Frederik thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg (Leeuwarden 1768-1793; 5 delen). Het is het enige algemene oorkondenboek betreffende de provincie Friesland, met alle officiële stukken uit de Friese rechtsgeschiedenis.

De Groningse aanzet van A.J. de Sitter steekt schamel af bij de kloeke delen van de Friese bronnenpublicatie.

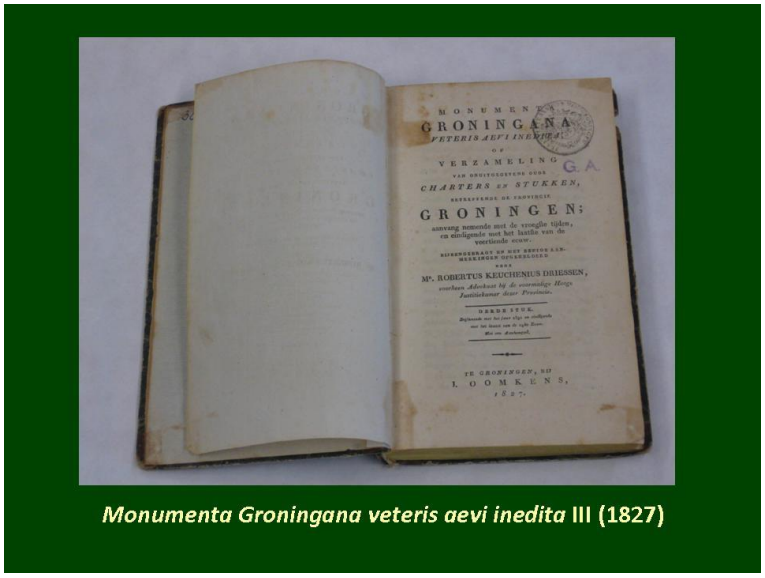

Monumenta Groningana veteris aevi inedita **III (1827)**

***Monumenta Groningana veteris aevi inedita* (1827)**

De eerste echte Groningse bronnenpublicatie is van de hand van R.K. Driessen. Deze jurist bekleedde naast allerlei andere functies vanaf 1795 ook die van secretaris van de Ommelanden. In 1822 verscheen het eerste deel van zijn *Monumenta*. Het vierde en laatste 'stuk' zag in 1830 het licht.

De provinciale gecommitteerden 'tot de zaken van den waterstaat met den aankleve van dien' wilden dat Driessen van staatswege werd aangesteld om een 'charterboek' te maken. Zo'n boek zou volgens hen ook praktisch nut hebben. Met name het beheer van de waterstaat vroeg naar hun oordeel daarom.

In zijn *Monumenta* nam Driessen de tekst van de door hem gekozen stukken integraal op, met 'kopnoot' en commentaar.

6 Van Provinciaal Archief naar Rijksarchief

West- en noordzijde van het Raad- en Wijhuis

GrA T1536-3138: ‘Het oude Raadt en Wijnhuis te Groningen, gebouwd in den jaare 1443, en afgebrooken in 1774’ getekend door Hs. Numan uit Amsterdam.

Anders dan de beschrijving vermeldt, werd pas op 1 mei 1775 besloten het middeleeuwse raad- en wijnhuis op afbraak te verkopen.

Raad en secretarie vonden tijdelijk onderdak in een oud huis op de hoek van de Oude Boteringestraat en de Rode Weeshuisstraat. Later (1893) verrees daar het gebouw van de Groningse vestiging van de Nederlandsche Bank.

Het nieuwe gebouw van de Nederlandsche Bank op de hoek van de Oude Boteringestraat en de Rode Weeshuisstraat (c. 1895)

De foto is van J.G. Kramer.

Het gebouw is opgetrokken in een rijk versierde, eclectische bouwstijl met kenmerken van de neo-barok naar een ontwerp van de Amsterdamse architect A. Salm.

De westgevel van het nieuwe stadhuis met binnenplaats

Het nieuwe raadhuis draagt het jaartal 1810, maar was toen nog niet echt klaar. We zien hier een aanzicht van de westzijde. Het gebouw was toen nog geen gesloten carré. De noordelijke en de zuidelijke vleugel waren aan de westzijde nog niet met elkaar verbonden. Een halve eeuw later was de ruimtenood zo groot geworden, dat het carré aan de westzijde werd gesloten en slechts een kleine binnenplaats openbleef (1868-1869). Tegenwoordig bevinden zich daar de kamers van de burgemeester en de secretaris.

De noordgevel van het nieuwe stadhuis met binnenplaats

Op advies van de 'substituut archivarius des rijks' werd in 1824 een provinciaal archief in het leven geroepen. Het vond onderdak in het nieuwe stadhuis.

R.K. Driessen, voormalig secretaris van de Ommelanden en – gezien zijn *Monumenta* – een goed kenner van de gewestelijke geschiedenis, werd 'archivarius der provincie Groningen'. Zijn werkplek bevond zich op de bovenverdieping van het nieuwe stadhuis, boven de raadzaal.

De drie middelste ramen op de bovenverdieping horen bij de [stedelijke] archievenkamer. Het raam rechts daarvan was van de kamer van het provinciaal archief. De hoekkamer op de noordoosthoek van het gebouw werd ook voor het provinciaal archief gebruikt.

Volgens zijn instructie mocht de provinciale archivaris de oude orde niet verstoren.

Mr. H.O. Feith I (1778-1849)

Driessen overleed in 1831 en werd het jaar daarop opgevolgd door H.O. Feith, de in 1778 geboren zoon van de Zwolse dichter Rhijnvis Feith. Van 1832 tot 1838 combineerde hij zijn functie van archivaris met die van advocaat te Groningen. Daarna werd hij raadsheer in het provinciaal gerechtshof. In het archief kreeg hij assistentie van zijn zoon H.O. Feith jr.

H.O. Feith sr. bleef archivaris tot zijn dood in 1849.

Ook zijn instructie eiste respect voor de oude orde. Maar Feith gaf daaraan een eigen draai. Hij wilde alle originelen chronologisch ordenen, dat was volgens hem het beste voor de wetenschap. En dat was – nu de administratieve waarde had afgedaan – het enige dat nog telde.

Feith herordende alles en kon dat volgens hemzelf ook doen, doordat hij op alle stukken – met uitzondering van die van de stad – aantekende waar ze vandaan kwamen.

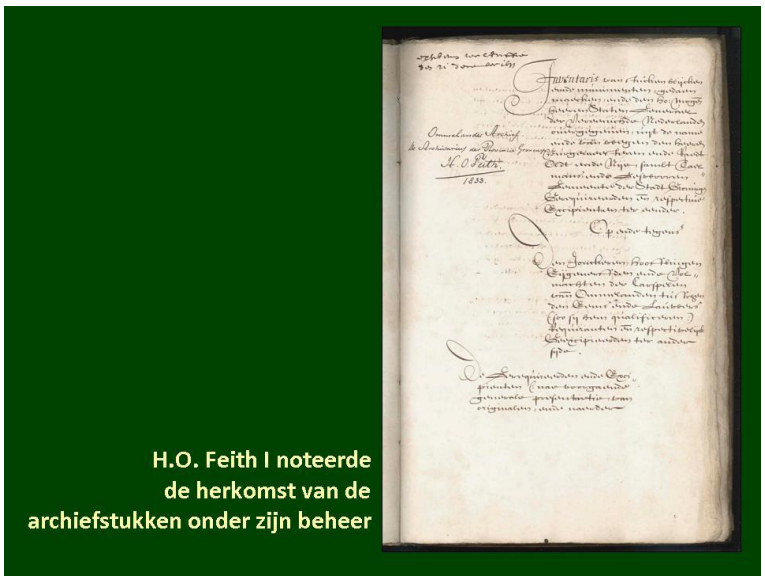

H.O. Feith I noteerde de herkomst van de archiefstukken onder zijn beheer

Om toch enigszins tegemoet te komen aan de eis tot eerbiediging van de oude orde, merkte Feith de stukken met zijn naam en functie, het archief waartoe het stuk behoorde en het jaartal van de registratie.

Hier zien we bij wijze van voorbeeld het Ommelander exemplaar (GrA T2-808) van de inventaris van de ‘stukken in conventie’, die in 1633 door de stad in Den Haag zijn overgelegd.

In veel gevallen beperkte hij zich tot het noteren van een P, S of O voor Provincie, Stad of Ommelanden.

Daarnaast ontfermde H.O. Feith sr. zich over de archieven van niet-overheidsinstellingen, zoals het Heilige Geest Gasthuis (T1473).

Door H.O. Feith sr. gemerkte charters uit het Ommelander Archief

In 1846 was Feith klaar met de chronologische lijst van 1237-1845. Hij had nog wel een probleem met de handschriften, waarin soms zeer veel documenten waren afgeschreven. In tegenstelling tot de afgeschreven documenten was het weinig zinvol de handschriften zelf chronologisch te ordenen (als dat al mogelijk was).

Feith verzamelde allerlei losse stukken en liet ze inbinden. Zo ontstond de zogenaamde 'Verzameling van Stukken'. In afwijking van zijn stelling dat de chronologie de beste toegang biedt, stelde hij verzamelingen samen op basis van thema's: relatie met de bisschop, de munt, Scholbalg etc. Later zijn deze 'dossiers' opgenomen in de serie Handschriften in folio.

De stadsrekening van 1535-1536 werd in 1832 aangekocht voor ƒ10,50.

Deze rekening was uit het archief afgedwaald en in de collectie van R.K. Driessen terecht gekomen. De collectie werd in 1832 geveild en H.O. Feith sr. slaagde erin dit belangrijke stuk voor het provinciaal archief aan te kopen voor de prijs van ƒ10,50.

Mr. H.O. Feith II
(1813-1895)

H.O. Feith II (1813-1895)

H.O. Feith jr. (geb. in 1813) volgde in 1849 zijn vader op. Al sinds 1839 hielp hij hem in het archief.

Deze H.O. II is de man die het door zijn vader gestarte en door hem zelf voortgezette chronologisch register publiceerde.

Hij haalde allerlei archiefmateriaal uit de stedelijke administratie en bracht dat over naar het Rijksarchief. Enkele stadsrekeningen nam hij op als delen in de Verzameling van Stukken.

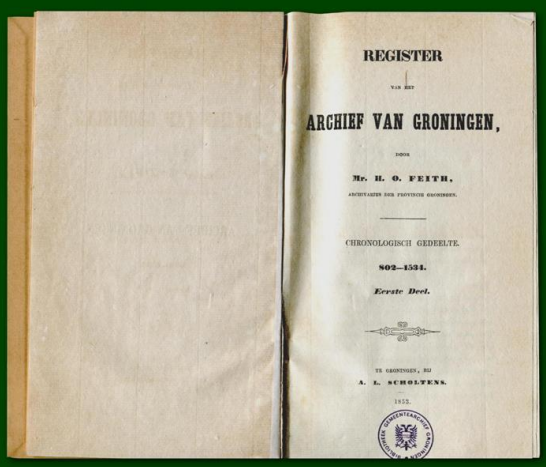

REGISTER

VAN HET

ARCHIEF VAN GRONINGEN,

DOOR

Mr. H. O. FEITH,

ARCHIVARIUS DER PROVINCIE GRONINGEN.

CHRONOLOGISCH GEDEELTE.

802—1534.

Eerste Deel.

TE GRONINGEN, BIJ

A. L. SCHOLTENS.

1852.

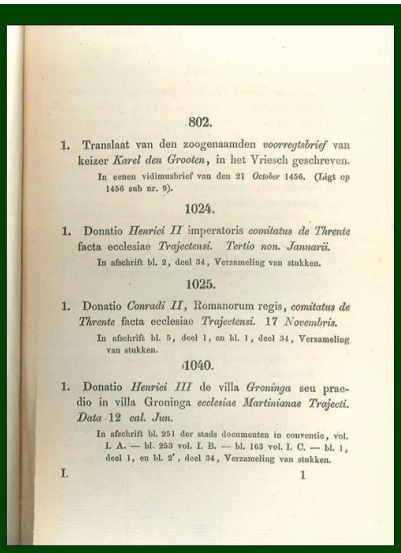

802.

1. Translaat van den zoogenaamden *voorregtsbrief* van keizer *Karel den Grooten*, in het Vriesch geschreven.
In eenen vidimusbrief van den 21 *October* 1456. (*Ligt op* 1456 sub nr. 9).

1024.

1. Donatio *Henrici II* imperatoris *comitatus de Thrente* facta ecclesiae *Trajectensi*. *Tertio non. Januarii.*
In afschrift bl. 2, deel 34, Verzameling van stukken.

1025.

1. Donatio *Conradi II*, Romanorum regis, *comitatus de Thrente* facta ecclesiae *Trajectensi*. 17 *Novembris.*
In afschrift bl. 5, deel 1, en bl. 1, deel 34, Verzameling van stukken.

1040.

1. Donatio *Henrici III* de villa *Groninga* seu praedio in villa Groninga *ecclesiae Martinianae Trajecti. Data* 12 *cal. Jun.*
In afschrift bl. 251 der stads documenten in conventis, vol. I. A. — bl. 253 vol. I. B. — bl. 163 vol. I. C. — bl. 1, deel 1, en bl. 2', deel 34, Verzameling van stukken.

I. 1

De eerste bladzijde van het Register Feith

De eerste bladzijde van het Register Feith

Het eerste deel van het Register Feith verscheen in 1853. Uiteindelijk zou de gedrukte inventaris tot 9 delen uitdijen.

De delen 1-4 (1853-1856) bevatten alleen beschrijvingen in chronologische volgorde. In deel 5 (1857) is dat anders. Na het jongste stuk: '1847.1 Bestek en voorwaarden van het nieuw akademiegebouw. 2 maart' volgt een 'Lijst der stukken, in het archief gelegd, sedert het drukken van het register'.

Daarmee komt meteen een nadeel van de chronologische methode aan het licht: uitgaande van een jaartal moet je op zijn minst op twee plaatsen kijken. Later, toen er aanvullingen kwamen, moest je er rekening mee houden dat je ook die doorzocht.

Na de vier chronologische delen volgen in deel 5 lijsten van 'Stukken onder jaar- en dagteekening', 'Handschriften in folio', 'Handschriften in quarto' en 'Handschriften in octavo'.

De serie werd in 1858 afgerond met een 6e deel het 'Alphabetisch gedeelte'.

Hiermee had de provincie Groningen de eerste gedrukte archiefinventaris in Nederland.

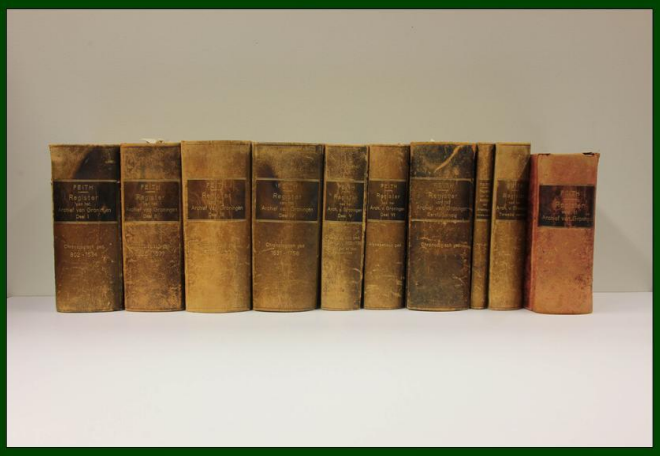

Het 'rijks-werkexemplaar' van het Register Feith

Het ‘rijks-werkexemplaar’ van het Register Feith

Na de publicatie van deze 6 delen ging het verzamelen en bewerken van archiefmateriaal natuurlijk gewoon door. In 1861 en 1863 werden de grote collecties van J.W. Keiser en A.J. de Sitter voor het provinciaal archief aangekocht. De stukken Keiser waren vooral afkomstig van de Hoge Justitiekamer (de provinciale rechtbank).

In 1865 en 1866 publiceerde H.O. Feith II een ‘Eerste vervolg’ met een bijbehorend alfabetisch deel en in 1877 kwam er zelfs een ‘Tweede vervolg’ (chronologisch geordende beschrijvingen, zjed en handschriften met alfabetische toegang in 1 band).

Op het plaatje zien we de serie doorschoten exemplaren van het Rijksarchief. De **rode band** rechts is het ‘Geschreven Vervolg’ dat niet meer is gepubliceerd.

In T2176 is deze serie beschreven als ‘tweede serie’ (GrA T2176-20 t/m 30) en abusievelijk aangeduid als het ‘gemeentelijk exemplaar’. In werkelijkheid gaat het om de serie waarin op het Rijksarchief de mutaties werden bijgehouden.

Het Register Feith had voor het onderzoek ontegenzeggelijk grote voordelen. De chronologie maakte het zoeken in vele gevallen gemakkelijk. Het nadeel was echter dat het verband tussen de stukken verbroken was, zodat je verwante stukken niet kon vinden. Daarnaast brachten de vele aanvullingen met zich mee dat men op verschillende plaatsen in het Register moest kijken.

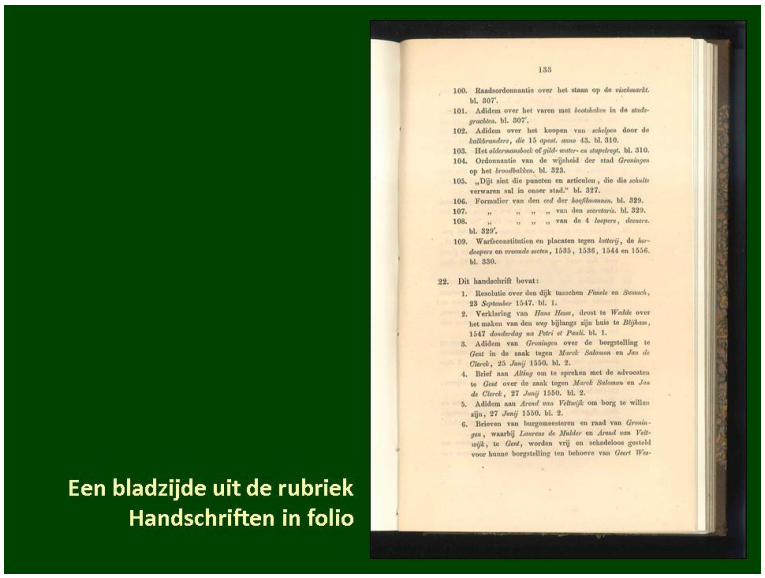

Een bladzijde uit de rubriek Handschriften in folio

Dat was ook nodig vanwege de manier waarop de Handschriften waren beschreven. Een enkel handschrift bevatte vaak afschriften van tientallen losse stukken. Beschrijvingen daarvan werden alle opgenomen in de volgorde waarin ze in het betreffende handschrift waren afgeschreven.

Het Register Feith bevatte daardoor heel veel en heel gedetailleerde informatie, maar het was onmogelijk deze goudmijn met behulp van een logische zoekstrategie te bevragen.

RF Hs in folio 21 bevatte maar liefst 109 afzonderlijk beschreven onderdelen!

Dat ook H.O. Feith jr bij tijden geen raad wist met de enorme omvang van het archiefmateriaal blijkt uit de beschrijving van Hs in folio 216:

> ‘Eene groote verzameling van stukken betreffende de geschillen tusschen *stad en lande,* tusschen de *stad* en de *Oldambten* en tusschen de *stad* en *Appingedam* van 1541-1763, te zamen 103 deelen.
> *Aanmerking*. Onder deze zijn begrepen 6 deelen in triplo, *documenten in conventie* en 3 in triplo, *documenten in reconventie*. De inhoud van ieder stuk, in deze documenten voorkomende, is in het chron. register aangeteekend.‘

Het naar Engeland verkochte doxaal van de Sint Jan in Den Bosch

Het naar Engeland verkochte doxaal van de Sint Jan in Den Bosch

Ondertussen waren er in het archiefwezen grote veranderingen op til. In de tweede helft van de 19e eeuw gingen er stemmen op die betoogden dat cultureel erfgoed bij lokale en gewestelijke autoriteiten niet in goede handen was.

Een belangrijk moment was de verkoop van het doxaal van de Sint Jan in Den Bosch.

> Een doxaal een hoge scheidingswand in een kerk tussen het koor en het schip, genoemd naar de Lofprijzing (doxologie) die daar werd voorgelezen. Het Renaissance-oxaal van de Sint-Jan werd in 1611 door Coenraad van Norenborgh vervaardigd.

Rond 1870 werd het Bossche doxaal aan het Victoria & Albert Museum in Londen verkocht. Deze transactie was voor jhr. Victor de Stuers aanleiding tot het schrijven van een vlammend protest-pamflet, ‘Holland op zijn smalst’. Daarin laakte hij de afwezigheid van een fatsoenlijk monumenten- en restauratiebeleid.

Jhr. mr. Victor de Stuers (1843-1916) geldt als de grondlegger van de monumentenzorg in Nederland

Jhr. mr. Victor de Stuers stelde het geval aan de kaak in een bekend geworden artikel ‘Holland op zijn smalst’, dat in *De Gids* van november 1873 verscheen.

Een gevolg van deze stellingname was dat De Stuers referendaris werd bij de afdeling Kunsten en Wetenschappen op het ministerie van Binnenlandse Zaken. Zijn idee was dat het beheer van cultuurgoederen een zaak van de Rijksoverheid moest zijn.

In de jaren 70 werd in Den Haag geopperd dat het beter zou zijn dat het Rijk ook in Groningen alle archieven onder zijn hoede zou nemen. De archieven van stad en provincie zouden moeten worden opgenomen in een nieuw brandvrij archiefgebouw, dat door het Rijk zou worden bekostigd. Toen Gedeputeerde Staten in 1879 hierop uitdrukkelijk aandrongen werd het besluit tot de bouw van een Rijksarchief in Groningen genomen.

Op 1 augustus 1882 trad de inmiddels 69-jarige H.O. Feith II in dienst als Rijkarchivaris en in het jaar daarop werd het nieuwe gebouw in gebruik genomen.

Ook in formele zin werd orde op zaken gesteld. De van de stad Groningen afkomstige archieven werden nu formeel aan het Rijk in bewaring gegeven.

Overigens was het grootste deel van de gemeentelijke archieven – en niet alleen de jongere administratie – niet opgenomen in het Provinciaal Archief en bleef gewoon op het stadhuis.

Het nieuwe Rijks-archiefgebouw diende ook als bewaarplaats van de provinciale archieven van na 1813.

Het gebouw van het Rijksarchief op de hoek van de Grote Snor en de Singelstraat

In de jaren 1880-1881 verrees aan de Grote Snor, naast de Sint Maartensschool, het nieuwe ‘brandvrije’ Rijksarchiefgebouw.

Het voormalige Rijks-archiefgebouw in 2012

Toen ik in de jaren 1971-1977 bij het Rijksarchief werkte kon je vanuit het Rijksarchief aan de Sint Jansstraat gemakkelijk bij het provinciehuis naar binnen. De deur is nu dichtgezet, maar erboven zit nog altijd de gevelsteen die aangeeft dat dit gebouw zijn bestaan begonnen is als Rijksarchiefbewaarplaats.

Gevelsteen boven de voormalige ingangsdeur van het Rijksarchief aan de Grote Snor

In 1887 kreeg H.O. Feith jr – inmiddels 74 jaar oud – assistentie van zijn zoon Johan Adriaan, die in 1885 was gepromoveerd op een proefschrift over het Gericht van Selwerd.

Jhr. mr. J.A. Feith (1858-1913) - portret door F.H. Bach

In 1892 volgde J.A. Feith zijn vader op als rijksarchivaris in de provincie Groningen. Maar hij was heel anders gaan denken over het archiefbeheer. Het *respect de fonds* was het nieuwe axioma geworden. Dat wil zeggen dat men bij het ordenen en beschrijven van archiefmateriaal moet uitgaan van de organisatie van de archiefvormer en zeker geen bestanden uit elkaar moet halen of met elkaar vermengen. Het was dus het omgekeerde van wat zijn vader en grootvader hadden gedaan.

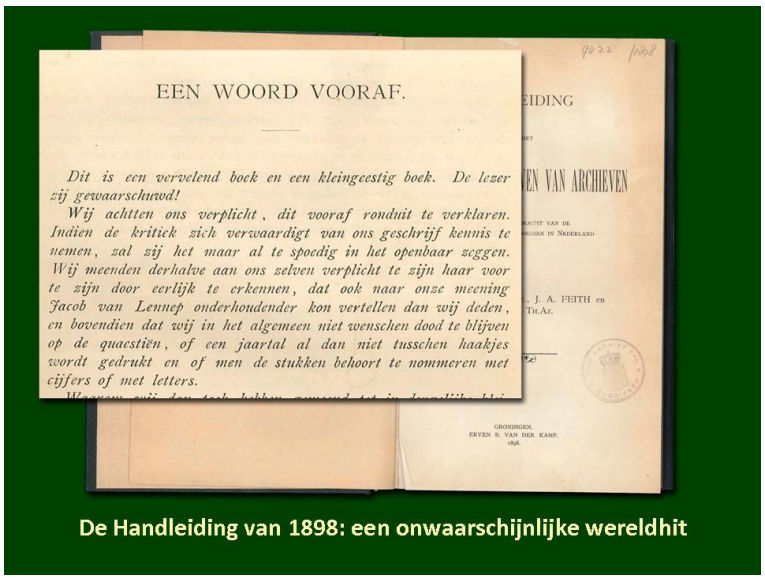

De Handleiding van 1898: een onwaarschijnlijke wereldhit

De Handleiding van 1898: een onwaarschijnlijke wereldhit

De Nederlandse archivistiek heeft eind 19e eeuw naam gemaakt met de Handleiding, opgesteld door de archivarissen Muller (Utrecht), Feith (Groningen) en Fruin (Middelburg). Fruin was ook hoogleraar in Amsterdam en later – van 1912-1933 – Algemeen Rijksarchivaris.

De nieuwe inzichten noopten tot reconstructie van de oude bestanden die door de eerste twee Feithen uit elkaar waren gehaald en leidden tot het opmaken van ‘moderne’ inventarissen. De moderne methodiek vond toepassing bij de inventarisatie van de archieven van de Zijlvestenijen en Waterschappen in de provincie, de Rechterlijke archieven, het kloosterarchief Essen, het Huisarchief Farmsum en het Familiearchief Ewsum. Ook de Ommelander Archieven werden onder J.A. Feith aangepakt (eerst door P.G. Bos, later door P.A. Meilink).

Onder leiding van Feith werden ook de archieven van de Groningse Parochiekerken en het Heilige Geest Gasthuis geïnventariseerd.

Het algemene kenmerk van de moderne inventarissen was dat men onderscheid aanbracht tussen stukken van algemene aard (resolutieboeken, correspondentie) en stukken over bijzondere onderwerpen. Dit onderscheid vindt men op verschillende niveaus in de inventarissen terug.

Johan Adriaan Feith was wereldberoemd in Groningen. Dat kwam niet door zijn archivariaat of door de *Handleiding*, maar door zijn alomtegenwoordigheid wanneer het om de stedelijke en regionale geschiedenis ging. Hij was de Jan Evert Scholten van de Groninger geschiedenis.

Het 'Feithhuis' getekend door Louise Feith

Het Feithhuis (Martinikerkhof 10) getekend door Louise Feith

J.A. Feith woonde schuin tegenover zijn werkplek, in het huis aan de zuidzijde van het Martinikerkhof, waar eens de weem van de Sint Maartenskerk was geweest. Op het plaatje zien we 'Feithhuis', getekend door J.A.'s dochter Louise Feith, 1910-1914 (GrA T1536-6812).

Het 'Geschreven Vervolg' van het Register Feith

Het 'Geschreven Vervolg' van het Register Feith

Ondanks het nieuwe beleid ging J.A. Feith wel door met het bijhouden van het Geschreven Vervolg. Het werd door hem gebruikt als een soort aanwinstenregister.

De jurist A.S. de Blécourt (1907) bestudeerde het stadsmeierrecht, maar kreeg geen toegang tot de gemeentelijke archieven op het stadhuis. De Raad wees steevast alle verzoeken om raadpleging af en bleef daarin volharden. Dat maakte een benepen indruk, maar was deels terecht: de archieven verkeerden in een chaotische toestand.

De Blécourts stellingname tegen de houding van de Raad leidde tot de ‘Groningse archiefkwestie’.

Uiteindelijk zag de Raad zich genoodzaakt iets te doen en besloot een deskundige aan te trekken die het archief zou moeten inventariseren en ordenen. Zo trad H.P. Coster (geb. 1886) op 1 juli 1910 in dienst van de gemeente. Hij moest zijn werk doen onder toezicht van Feith.

Coster probeerde vast te stellen wat wel en wat niet tot het stadsarchief behoorde en reconstrueerde dossiers uit de stukken uit de Verzameling van Stukken die door de Feithen overal vandaan waren gehaald.

Coster had het ook druk met de omvangrijke archieven betreffende de stadsbezittingen.

H.P. Coster beschreef de stadsarchieven met een kroontjespen

H.P. Coster beschreef de stadsarchieven met een kroontjespen

Coster werkte verbluffend snel. Begin 1914 was hij al bijna klaar met de inventarisatie van het archief tot 1594. Hij had niet alleen alle stukken beschreven, maar ook een indelingsschema gemaakt.

Coster wilde wel in Groningen blijven en dacht nog maar een paar jaar nodig te hebben voor het bewerken van het resterend archief tot 1813. Hij wilde dan wel een hoger salaris dan de ƒ1500 die hij per jaar kreeg.

B&W waren ondertussen in onderhandeling met het Rijk over de bouw van een nieuw Rijksarchief en wilden ook het hele gemeentearchief daar onderbrengen. Het stadsbestuur dacht op die manier gemakkelijk van zijn archief af te komen en rekende erop dat er dan geen personeel nodig zou zijn.

Het 'Toevluchtsoord' op de hoek van de St Jansstraat en Singelstraat

Omdat de gemeente geen perspectief bood, nam Coster per 1 augustus 1914 ontslag om commies te worden bij het Rijksarchief in Noord-Brabant. Dat was tegen de zin van rijksarchivaris Joosting, die vond dat de gemeente Groningen een eigen archivaris moest aanstellen.

Het nieuwe Rijksarchiefgebouw aan de verbrede St Jansstraat

Rijk en gemeente wilden al in 1911 een gezamenlijke oplossing voor de oude archieven. Het in 1881 in gebruik genomen archiefgebouw aan de Grote Snor was al vol.

Om een nieuw archiefgebouw neer te kunnen zetten moest het Toevluchtsoord worden afgebroken. Ook de Sint Jansstraat kon dan worden verbreed.

De gemeente kocht de panden aan de Sint Jansstraat, verbreedde de straat en droeg de resterende grond om niet over aan het Rijk. Daar moesten het provinciehuis en het rijksarchief komen, waarin ook plaats zou zijn voor de archieven van de gemeente.

Het provinciehuis was in 1917 klaar, het nieuwe Rijksarchiefgebouw werd pas in 1921-1922 voltooid.

7 Rijks- en gemeentearchief

In 1918 kreeg rijksarchivaris Joosting toch zijn zin: op grond van de Archiefwet die in dat jaar werd aangenomen, was de gemeente Groningen verplicht een eigen archivaris aan te stellen. Zo kwam Coster in datzelfde jaar nog terug naar Groningen. Hij werd de eerste gemeentearchivaris van Groningen.

In 1921 werd het nieuwe Rijksarchiefgebouw in gebruik genomen. De ruimten werden verdeeld: de depots in de westelijke vleugel van het gebouw en de werkvertrekken op de 2e verdieping waren voor de gemeente, het oostelijke deel en de werkvertrekken op de begane grond en de 1e verdieping voor het rijk.

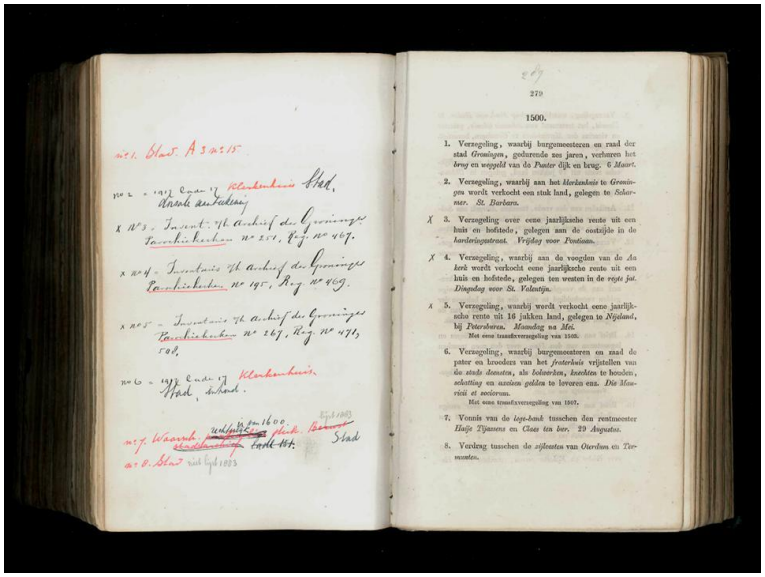

Een doorschoten exemplaar van het Register Feith met aantekeningen

De Archiefwet van 1918 schreef de nieuwe inzichten bij wet voor.

Opdat de gemeente Groningen haar eigen archieven kon beheren moesten de bestanden die door de beide eerste Feithen waren vermengd uit elkaar worden gehaald. Het werk dat Coster vanaf 1910 had verricht paste daarin. Vanaf 1913 werkte Joosting van Rijkszijde aan de splitsing.

In 1924 werd Joosting opgevolgd door dr. H.A. Poelman. De besluiten over de scheiding werden nu consequent aangetekend in een doorschoten exemplaar van het Register Feith.

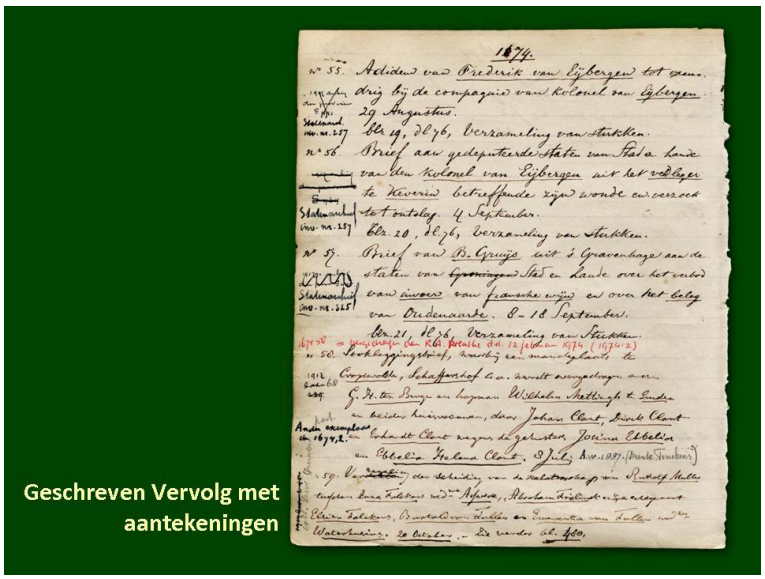

Geschreven Vervolg met aantekeningen

Geschreven Vervolg met aantekeningen

Ik heb zelf ook nog meegewerkt aan het bijhouden van het werkexemplaar van het Register Feith (zie de aantekening over de overdracht van een stuk aan het RA Drenthe in 1974).

Ondertussen was Poelman bezig met de inventarisatie van de Ommelander Archieven en de Archieven van de Staten van Stad en Lande. Dat werk was echter nog niet klaar toen Poelman in 1933 overleed. Ook onder zijn opvolger J.A. Brouwer bleef het werk onvoltooid.

Coster en Brouwer waren in 1933 bezig met de splitsing van Hs in folio 216, bestaande uit 103 (!) banden met stukken over de ruzies tussen Stad en Ommelanden.

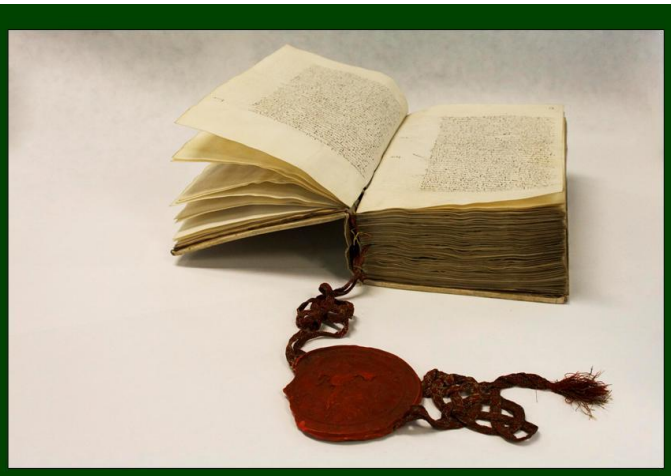

Uitspraak van de Staten-Generaal in de conflicten tussen Stad en Lande (1640)

Uitspraak van de Staten-Generaal in de conflicten tussen Stad en Lande (1640)

Daarbij hoorde ook de uitspraak van de Staten-Generaal in de geschillen tussen Stad en Lande van 24 juli 1640.

Foto: Marij Kloosterhof

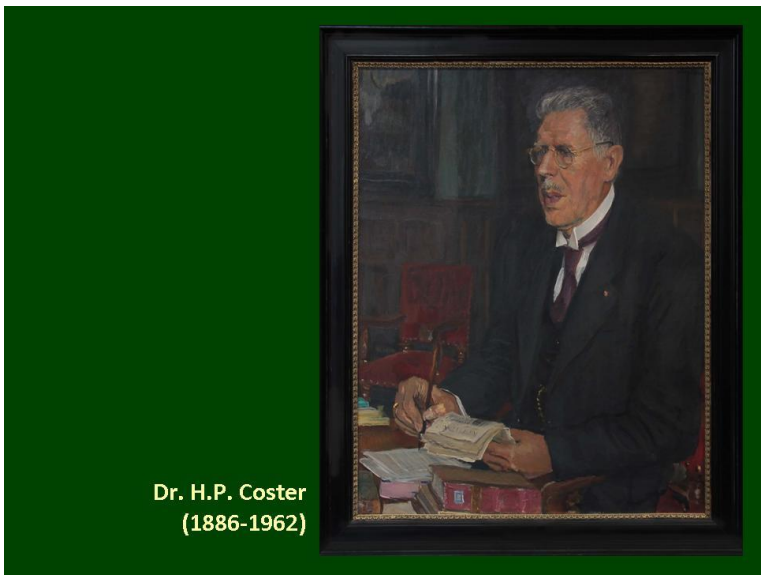

Dr. H.P. Coster (1886-1962)

Na zijn vliegende start maakte Coster weinig meer klaar. Hij vond dat hij het gedeelte van het stadsarchief vóór de reductie niet kon afwerken zolang de scheiding nog niet was voltooid.

Toch is het ongelooflijk dat hij in de krap 4 jaar waarin hij met 'rood voor de reductie' bezig is geweest, zover is gekomen. Hij had alles beschreven, een ordeningsschema opgesteld en alle systeemkaartjes waren volgens dat schema in dozen gezet.

Het enige wat nu nog moest gebeuren was het omnummeren van de stukken, zodat de inventaris netjes met 1 zou beginnen en eindigen met nr. 1485 eindigde. Costers inventaris begon met rvr 26, en dan kwamen rvr 11 en rvr 12. Daarna kwam nr 1461. Een fatsoenlijke inventaris zou moeten nummeren van 1 naar veel.

Aan het stadsarchief uit de periode na 1594 heeft Coster niet zo veel gedaan. Wel nummerde hij de stukken (of liever pakken en delen) en maakte er voorlopige beschrijvingen van. Deze zijn echter lang niet zo uitgebreid en precies als die van het gedeelte voor 1594. Het kwam er ook niet van om een indelingsschema te maken.

Hij deed nog wel wat aan de jongere archieven – overal vind je op stukken en omslagen potloodaantekeningen in zijn karakteristieke handschrift – en hij had ook belangstelling voor de problemen van de moderne registratuur. Hij was betrokken bij de ontwikkeling en implementatie van de zogenaamde 'Code VNG', een registratuurplan voor de gemeenteadministratie dat in 1922 werd gepubliceerd.

Coster nam in 1951 afscheid en kreeg een door Johan Dijkstra geschilderd portret cadeau.

Afscheid dr. H.P. Coster als gemeentearchivaris van Groningen (1951)

Afscheid dr. H.P. Coster als gemeentearchivaris van Groningen (1951)

De foto geeft een beeld van de plechtigheid in de raadzaal op het stadhuis.

Van links naar rechts zien wedr. H.P. Coster, prof.dr. J. Lindeboom (hoogleraar in de kerk- en dogmengeschiedenis te Groningen), rijksarchivaris dr. W.J. Formsma en aantredend gemeentearchivaris dr. A.T. Schuitema Meijer.

Dr. A.T. Schuitema Meijer
in het gemeentedepot aan de Sint Jansstraat

Dr. A.T. Schuitema Meijer in het gemeentedepot aan de Sint Jansstraat

Coster werd opgevolgd door A.T. Schuitema Meijer, die zich op het standpunt stelde dat verdere inventarisatie van het stadsarchief zinloos was zolang er nog stadsdocumenten in de rijksdepots lagen. Hij gaf dus voorrang aan de scheiding en volgde voor de rest zijn belangstelling voor architectuur en de picturale documentatie van zijn geliefde stad Groningen.

Ondertussen heeft zijn medewerkster Eef van Dijk nog wel pogingen gedaan om wat verder te komen met ‘rood voor de reductie’. Maar tot verbetering van de toegankelijkheid van het archief heeft dat niet geleid.

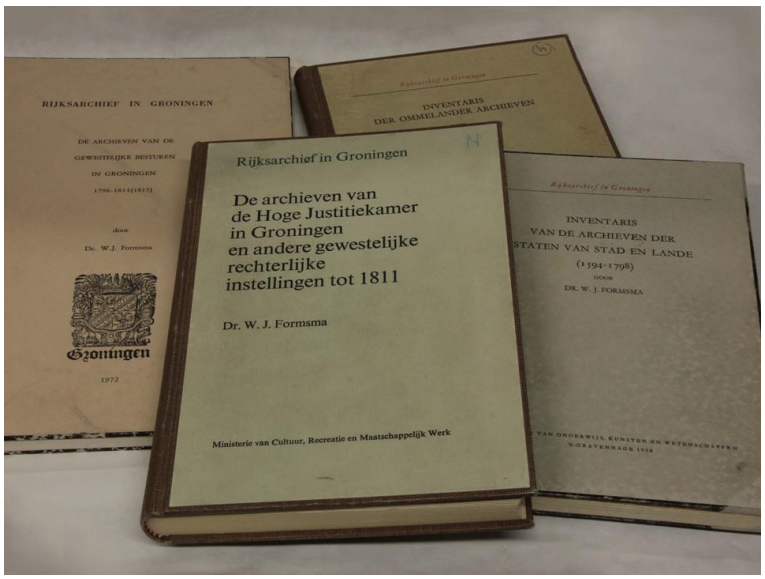

Formsma's inventarissen

In het Rijksarchief schoot het inventarisatiewerk aanvankelijk ook niet hard op, maar dat veranderde met de komst van W.J. Formsma (1946). Deze was in 1930 gepromoveerd op de *Wording van de Staten van Stad en Lande tot 1536*.

Formsma voltooide de inventaris van de Ommelander Archieven waaraan P.G. Bos al rond 1900 begonnen was, inventariseerde de archieven van de Staten van Stad en Lande, van de Hoge Justitiekamer en van de Gewestelijke Bestuurders in de 'Franse tijd'.

Naast zijn archiefwerk vond hij ook nog tijd om heel veel te publiceren over historische onderwerpen en de archivistiek en om een belangrijke rol te spelen in de Vereniging van Archivarissen en de historische vereniging Stad en Lande.

Inhoud van het Statenarchief

Formsma's inventarissen zijn voorbeeldig van opzet.

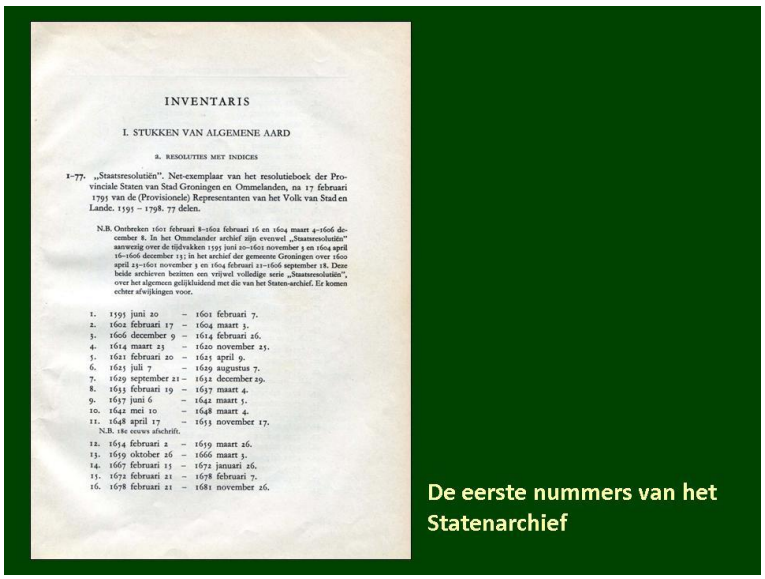

INVENTARIS

I. STUKKEN VAN ALGEMENE AARD

a. RESOLUTIES MET INDICES

1–77. „Staatsresolutiën". Net-exemplaar van het resolutieboek der Provinciale Staten van Stad Groningen en Ommelanden, na 17 februari 1795 van de (Provisionele) Representanten van het Volk van Stad en Lande. 1595 – 1798. 77 delen.

N.B. Ontbreken 1601 februari 8–1602 februari 16 en 1604 maart 4–1606 december 8. In het Ommelander archief zijn evenwel „Staatsresolutiën" aanwezig over de tijdvakken 1595 juni 20–1601 november 3 en 1604 april 18–1606 december 13; in het archief der gemeente Groningen over 1600 april 23–1601 november 3 en 1604 februari 21–1606 september 18. Deze beide archieven bezitten een vrijwel volledige serie „Staatsresolutiën", over het algemeen gelijkluidend met die van het Staten-archief. Er komen echter afwijkingen voor.

1.	1595 juni 20	–	1601 februari 7.
2.	1602 februari 17	–	1604 maart 3.
3.	1606 december 9	–	1614 februari 26.
4.	1614 maart 23	–	1620 november 25.
5.	1621 februari 20	–	1625 april 9.
6.	1625 juli 7	–	1629 augustus 7.
7.	1629 september 21	–	1632 december 29.
8.	1633 februari 19	–	1637 maart 4.
9.	1637 juni 6	–	1642 maart 3.
10.	1642 mei 10	–	1648 maart 4.
11.	1648 april 17	–	1653 november 17.
N.B. 18e eeuws afschrift.			
12.	1654 februari 2	–	1659 maart 26.
13.	1659 oktober 26	–	1666 maart 3.
14.	1667 februari 15	–	1672 januari 26.
15.	1672 februari 21	–	1678 februari 7.
16.	1678 februari 21	–	1681 november 26.

De eerste nummers van het Statenarchief

De eerste nummers van het Statenarchief

De inventaris begint netjes met nummer 1 enz. Daardoor kan men gemakkelijk op nummer zoeken. Dat is vooral van belang als men, uitgaande van verwijzingen in publicaties, de onderliggende bronnen wil bekijken.

Afscheid van dr. W.J. Formsma als Rijksarchivaris in Groningen (1968)

Afscheid van dr. W.J. Formsma als Rijksarchivaris in Groningen (1968)

Wiebe Jannes Formsma (Grijpskerk 1903-Groningen 1999) vervulde het ambt van rijksarchivaris in de provincie Groningen in de jaren 1946-1968. Rechts op de foto zien we Commissaris der Koningin mr. C.L.W. Fock.

Formsma ging in 1968 met pensioen en werd opgevolgd door de uit Den Haag afkomstige mr. J.H. de Vey Mestdagh.

Kamer 8 in de zomer van 1976

Toen hij met pensioen ging was Formsma nog volop bezig met de inventarisatie van de gewestelijke archieven in de Franse tijd. Daarnaast deed hij onderzoek. Hij had een vast plaatsje op studiezaal II.

Toen ik in 1971 bij het RAG kwam leerde ik hem weldra kennen als een onuitputtelijke vraagbaak. Ik moest de kloosterarchieven – zo ongeveer het laatste restje oude archieven in het Rijksarchief – bewerken en kon met mijn vragen altijd bij de oud-rijksarchivaris terecht. Omgekeerd vond hij het leuk om aanspraak te hebben. Hij deed om de haverklap vondsten in het archief en stapte dan, de stukken in de hand, opgetogen kamer 8 binnen, die ik met Jenne Meinema deelde.

Wanneer ik niet begreep waarom zijn vondst zo bijzonder was, kreeg ik prompt een privé-college Groninger geschiedenis, iets waarvan ik tot op de dag van vandaag plezier heb.

8 De laatste bewerking

In 1977 stapte ik over naar het gemeentearchief. Wat trof ik aan?

Daar waren Costers systeemkaartjes (1475 stuks, met aantekeningen van Eef van Dijk) en een getypt ordeningsschema.

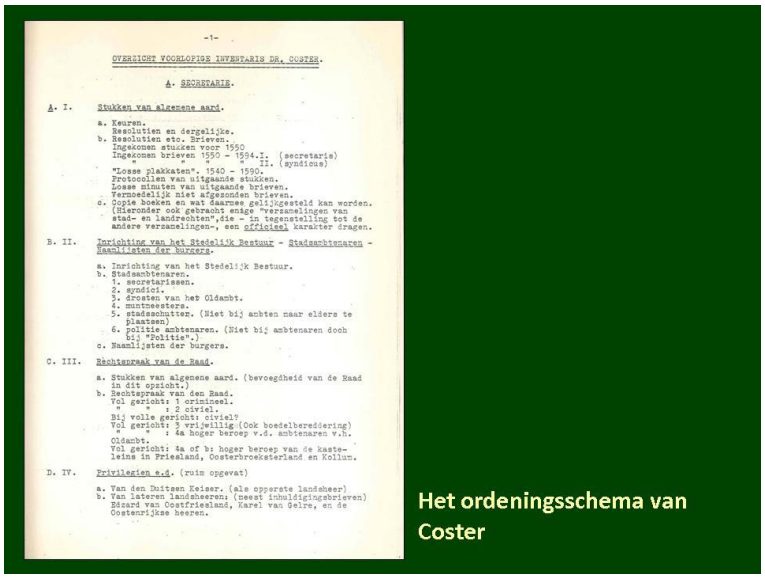

-1-

OVERZICHT VOORLOPIGE INVENTARIS DR. COSTER.

A. SECRETARIE.

A. I. Stukken van algemene aard.

a. Keuren.
Resolutien en dergelijke.
b. Resolutien etc. Brieven.
Ingekomen stukken voor 1550
Ingekomen brieven 1550 - 1594.I. (secretaris)
" " " " " " II. (syndicus)
"Losse plakkaten". 1540 - 1590.
Protocollen van uitgaande stukken.
Losse minuten van uitgaande brieven.
Vermoedelijk niet afgezonden brieven.
c. Copie boeken en wat daarmee gelijkgesteld kan worden.
(Hieronder ook gebracht enige "verzamelingen van stad- en landrechten",die - in tegenstelling tot de andere verzamelingen-, een officiel karakter dragen.

B. II. Inrichting van het Stedelijk Bestuur - Stadsambtenaren - Naamlijsten der burgers.

a. Inrichting van het Stedelijk Bestuur.
b. Stadsambtenaren.
1. secretarissen.
2. syndici.
3. drosten van het Oldambt.
4. muntmeesters.
5. stadsschutter. (Niet bij ambten maar elders te plaatsen)
6. politie ambtenaren. (Niet bij ambtenaren doch bij "Politie".)
c. Naamlijsten der burgers.

C. III. Rechtspraak van de Raad.

a. Stukken van algemene aard. (bevoegdheid van de Raad in dit opzicht.)
b. Rechtspraak van den Raad.
Vol gericht: 1 crimineel.
" " : 2 civiel.
Bij volle gericht: civiel?
Vol gericht: 3 wrijwilligg.(Ook boedelbereddering)
" " : 4a hoger beroep v.d. ambtenaren v.h. Oldambt.
Vol gericht: 4a of b: hoger beroep van de kastelleins in Friesland, Oosterbroeksterland en Kollum.

D. IV. Privilegien e.d. (ruim opgevat)

a. Van den Duitsen Keizer. (als opperste landsheer)
b. Van lateren landsheeren: (meest inhuldigingsbrieven)
Bazard van Oostfriesland, Karel van Gelre, en de Oostenrijkse heeren.

Het ordeningsschema van Coster

Het ordeningsschema van Coster

Costers ‘rood voor de reductie’ (rvr)

Costers ‘rood voor de reductie’ (rvr)

Zoals gezegd lagen Costers systeemkaartjes niet op nummer. Hij had alle kaartjes voorzien van een rubriekscode, ze vervolgens geordend naar het door hemzelf ontworpen rubriekenschema en ze in die volgorde in dozen geplaatst.

Verder was er een handgeschreven lijst waarop achter elke rubrieksaanduiding de voorlopige nummers (rvr nummers) genoteerd waren die door hem in de betreffende rubriek waren geplaatst.

Een van de eerste dingen die ik heb laten doen is het overtypen van die lijst.

OVERZICHT VOORLOPIGE INVENTARIS DR. H.P. COSTER.

A. Secretarie

A I Stukken van algemene aard

a. keuren
(wellicht behoort alleen het officiële stadboek tot deze rubriek).
A 1 r.v.r. 26.1
A 2 r.v.r. 26.2
A 3 r.v.r. 26.3
A 3a r.v.r. 26.4
A 4 r.v.r. 39

resolutiën en dergelijke.
A 5 r.v.r. 22
A 6 r.v.r. 23
A 7 r.v.r. 38
A 8 r.v.r. 11
A 9 r.v.r. 12

b. resolutiën etc. Brieven.
A 10 r.v.r. 1461

ingekomen stukken vóór 1550
A 11 r.v.r. 1044
A 12 r.v.r. 1132
A 13 r.v.r. 1428
A 14 r.v.r. 459

ingekomen brieven 1550-1594 I (secretaris)
(te voegen bij de serie : Ingekomen brieven met dorsale aantekening van Alting (se zijn er ten dele wel, ten dele niet bij gevonden).
A 15 r.v.r. 1462
A 16 r.v.r. 1191
A 17 r.v.r. 1188
A 18 r.v.r. 1223
A 19 r.v.r. 1222
A 20 r.v.r. 1221

ingekomen brieven 1550-1594 II (syndicus)
A 21 r.v.r. 1220
A 22 r.v.r. 1461a
A 23 r.v.r. 1463

"Losse plakkaten". 1540-1590.
(De meeste plakkaten vindt men in verschillende dossiers bijv. betreffende de munt, de toelating van de hervorming, de verboden boeken. Wat los gevonden werd en niet als tot een dossier behorend herkend kon worden, is in deze omslag chronologisch verenigd).
A 24 r.v.r. 453
A 25 r.v.r. 454
A 26 r.v.r. 1148
A 27 r.v.r. 789
A 28 r.v.r. 1143
A 29 r.v.r. 1021
A 30 r.v.r. 1334

Een nummerlijst in plaats van
een inventaris

Een nummerlijst in plaats van een inventaris

Deze lijst van rubrieksomschrijvingen met de onder de betreffende rubrieken gerangschikte rvr-nummers nam op het gemeentearchief gedurende vele jaren de plaats in van een goede inventaris.

Costers ‘rode nummers’ staan dus los van het ordeningsschema en hebben eigenlijk geen betekenis. Ze verraden hooguit de volgorde waarin Coster de stukken uit het archief lichtte en onder handen nam.

Ze lijken daardoor op de rugnummers van wielrenners in het peloton. Het zijn simpele identificatielabels en hebben niets te maken met de plaats die de renners in het klassement innemen. Maar de leden van een wielerploeg hebben wel opeenvolgende nummers.

Zoals gezegd ontbrak alleen de laatste bewerking: het omnummeren van de stukken in de volgorde van het ordeningsplan.

Toen ik op het Gemeentearchief kwam stelde ik me op het standpunt dat het geen zin had nog langer rekening te houden met het feit dat er in het Rijksarchief misschien nog stukken lagen die eigenlijk in het Gemeentearchief thuishoorden. Op het eerste gezicht was er dus geen reden meer om niet meteen aan het omnummeren te slaan.

Ik had mij daarmee van het inventarisatiewerk af kunnen maken, maar vond het toch wat te gemakkelijk om klakkeloos Costers werk over te nemen.

Er waren twee redenen om nog eens naar het archief te willen kijken.

• Het ordeningsschema vertoonde enkele in het oog springende mankementen.
• Coster had vele Register Feith-nummers in samenvattende beschrijvingen opgenomen.

Op het eerste punt kom ik straks terug, maar zal eerst het punt van de samenvattende beschrijvingen toelichten.

Het was alleszins begrijpelijk dat Coster – net zoals Formsma dat later in het Rijksarchief zou doen – veel Register Feith-nummers in samenvattende beschrijvingen had ondergebracht. Al te veel details overwoekeren immers de structuur van de inventaris en dat maakt het voor de onderzoeker moeilijk om zich in het archief te oriënteren. Maar tegelijkertijd bevatten die RF-beschrijvingen wel erg veel interessante gegevens en was het weglaten van al die details wel erg jammer. In de nieuwe inventaris waren die niet meer te vinden. In die zin betekende de nieuwe toegang een flinke stap terug in vergelijking met het Register Feith.

Het Register Feith – we zagen het al eerder – gaat uit van het enkele document. Dat is goed voor middeleeuwse charters, maar levert problemen op bij pakken losse stukken over eenzelfde onderwerp, bij handschriften, protocollen en dossiers.

Ondanks zijn feilen had het Register een groot voordeel voor de onderzoeker. Het was ontzettend gedetailleerd. Ook al hadden de Feithen hun oorspronkelijke opzet – elk document van een eigen beschrijving voorzien – lang niet altijd kunnen volhouden, toch bevatte hun Register uitzonderlijk veel beschrijvingen. In combinatie met de alfabetische index zorgde dat voor een hoge mate van toegankelijkheid.

Ik had op het Rijksarchief wel gezien dat de samenvattende beschrijvingen hinderlijk waren bij het archiefonderzoek. Ook op de studiezaal had je er last van. De mensen bleven in de alfabetische indexen van het Register Feith kijken en wilden dan de stukken zien die ze daarin hadden gevonden.

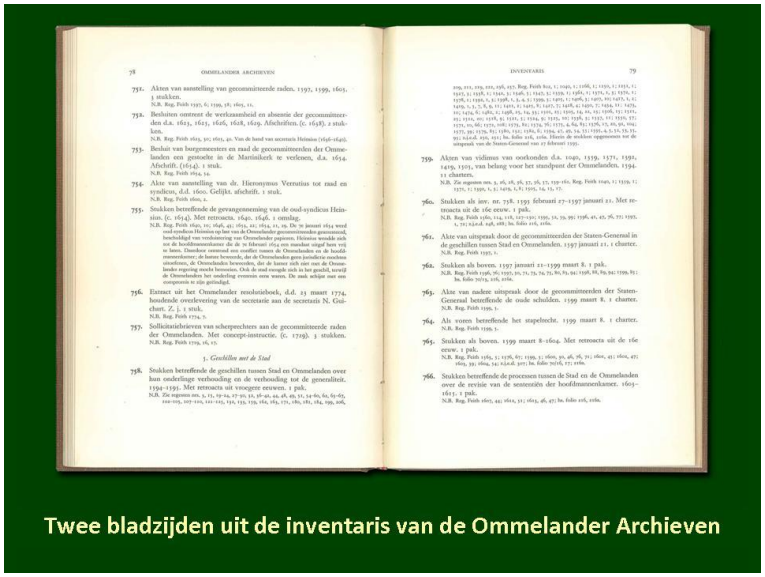

Twee bladzijden uit de inventaris van de Ommelander Archieven

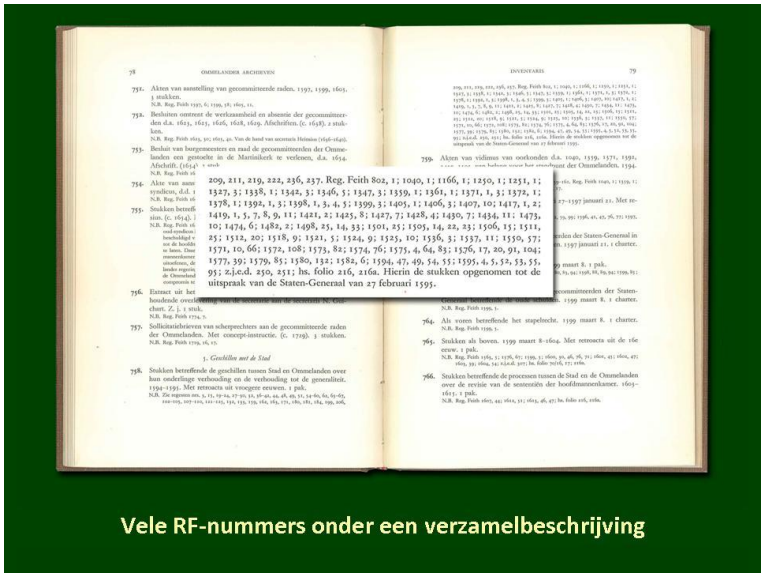

Vele RF-nummers onder een verzamelbeschrijving

Formsma onderkende dat probleem natuurlijk zelf ook. Maar hij had terwille van de snelheid gekozen voor zijn methode. Hij dacht bovendien dat het euvel niet zo groot was. Wat hem betreft bleven onderzoekers gewoon het Register Feith gebruiken. In de geannoteerde exemplaren daarvan kon men altijd zien onder welke signatuur de stukken nu te vinden waren.

Maar in de praktijk bleek dat niet te werken. Ik ben zelf bij het Rijksarchief bezig geweest om concordansen te maken: nummerlijsten waarin alle RF-nummers waren opgenomen met verwijzingen naar de nieuwe vindplaatsen. Alleen met behulp daarvan kon je op de studiezaal bij de stukken komen die in het Register Feith waren beschreven.

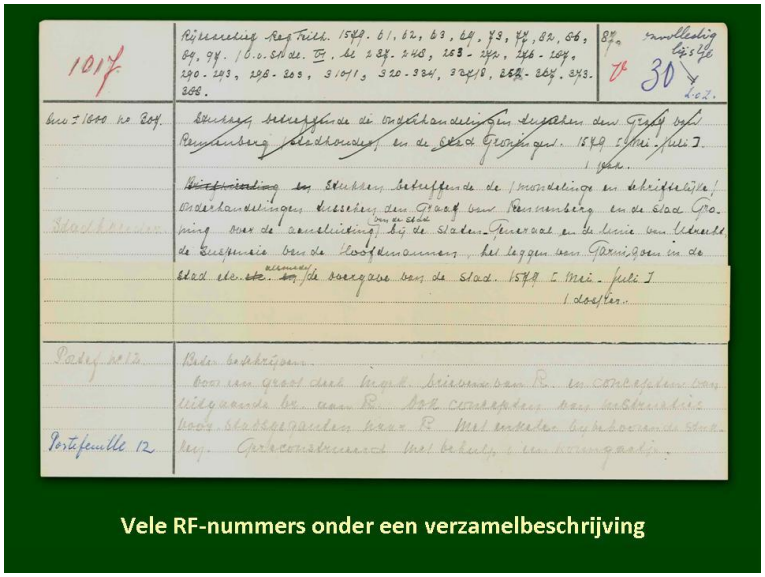

Vele RF-nummers onder een verzamelbeschrijving

Vele RF-nummers onder een verzamelbeschrijving

Zoals gezegd had ook Coster vele Register Feith-nummers onder een samenvattende beschrijving opgenomen.

Een nieuwe inventaris zou – vond ik – de toegankelijkheid echt moeten verbeteren, niet slechter maken. Ik besloot dus alle Costernummers opnieuw te analyseren en deze uit elkaar te halen waar dat zinvol en mogelijk was.

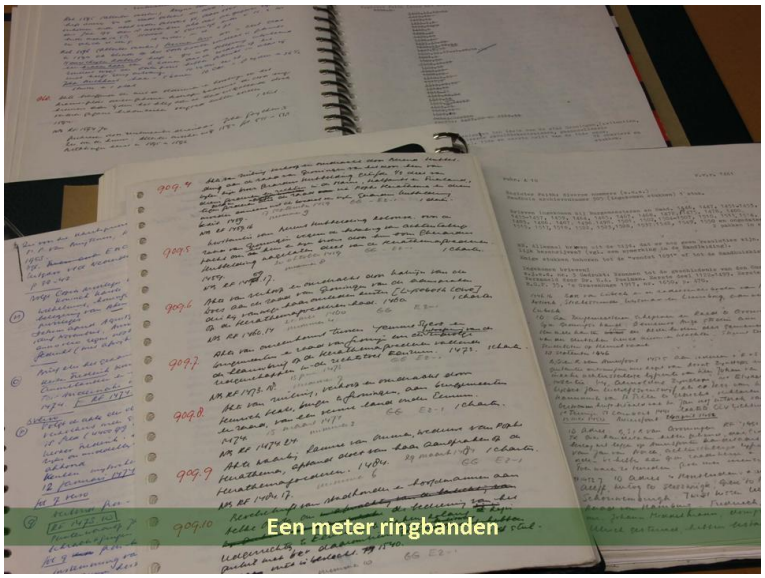

Een meter ringbanden

Een meter ringbanden

Ik zal niet ingaan op de details van dit werk. Ik laat wel een plaatje zien dat de methode illustreert volgens welke ik tewerk ben gegaan. Ik heb de c. 1475 beschrijvingen van Coster overgetypt op A4 vellen, hetgeen resulteerde in een kleine strekkende meter aan ringbanden.

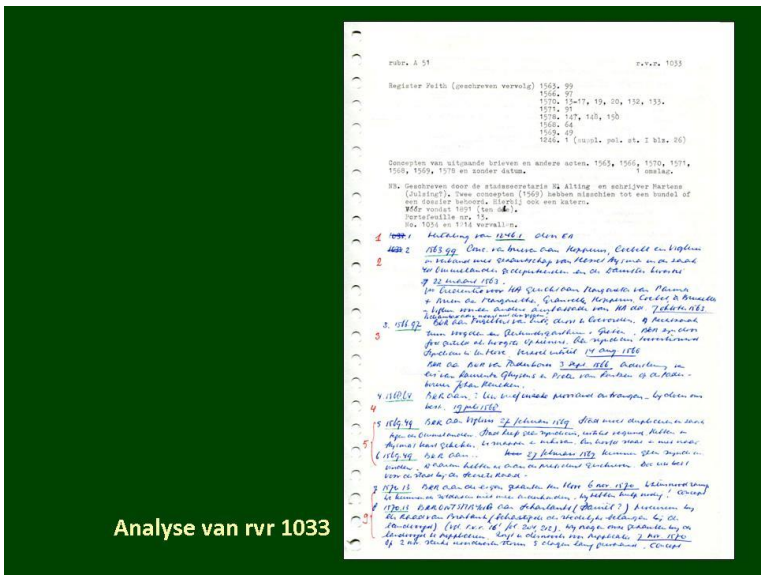

Analyse van rvr 1033

De A4-tjes boden in normale gevallen genoeg ruimte voor de aantekeningen die ik tijdens het lezen van de stukken maakte. Maar het kwam ook voor – dat was vooral het geval wanneer er vele losse stukken onder een rvr-nummer waren begrepen – dat er vele tientallen A4-tjes meer nodig waren. Het resultaat was dat het aantal beschrijvingen ruim 3,5 keer zo groot werd als dat van Coster.

Coster had een kleine 1500 nummers, het aantal van mijn beschrijvingen is ruim 5250. Ik gaf al die nieuwe beschrijvingen een eigen nummer door achter Costers rvr-nummer een subnummer te plaatsen. De twee delen van Hammonius' verbaal werden dus rvr 1.1 en rvr 1.2. Bij de ingekomen brieven rvr 1462 loopt de subnummering zelfs van 1462.1 tot 1462.495.

Bij de analyse van de vele stukken die Coster onder één beschrijving had gebracht, viel het me op dat die stukken soms veel beter aan andere, vaak ook verschillende rubrieken konden worden toegewezen dan Coster had gedaan. Ik besloot me daarover nog niet druk te maken, maar het probleem van de rubricering tot later te laten rusten.

Datzelfde gold ook voor het ordeningsschema zelf. Tijdens het beschrijven keek ik natuurlijk ook al met een half oog naar mogelijkheden om Costers schema te verbeteren. Dat leek me beslist noodzakelijk en ik had – toen ik aan het werk begon – ook een mooi voorbeeld voor ogen.

Een lichtend voorbeeld

Een lichtend (maar wel saai) voorbeeld

Afgezien van Formsma's inventarissen was er sinds kort een mooi voorbeeld beschikbaar: inventaris Rotterdam.

H. ten Boom en B. Woelderink - *Inventaris van het Oud Archief van de Stad Rotterdam 1340-1813*. Delen I en II (1976).

Van de Viaductstraat naar het Cascadeplein (1997)

Van de Viaductstraat naar het Cascadeplein (1997)

Toen het Gemeentearchief in 1997 van de Viaductstraat naar het Cascadeplein verhuisde was het beschrijven nog niet klaar. In de jaren vóór de verhuizing is vanzelfsprekend veel tijd gaan zitten in de voorbereiding van de gezamenlijke huisvesting van RAG en GAG.

Het stadsarchief onderweg (1997)

Het stadsarchief onderweg (1997)

De laatste beschrijvingen heb ik pas na de verhuizing in 1997 gemaakt. Dat is dus 20 jaar nadat ik met het werk was begonnen.

Dat het allemaal zolang heeft geduurd hangt samen met de omstandigheid dat ik eigenlijk alleen in de stille zomermaanden tijd kon vinden voor het veel concentratie eisende inventarisatiewerk.

De techniek had ondertussen niet stil gestaan. In de jaren 80 kochten we – min of meer illegaal, want de gemeente Groningen had nog geen automatiseringsbeleid – een paar Olivetticomputers. Na een korte dBase-periode schakelden we over op het wat obscure AskSam. Om de invoer te vergemakkelijken schreef ik mijn duizenden beschrijvingen over op systeemkaartjes die vervolgens door een medewerkster in de computer werden geklopt.

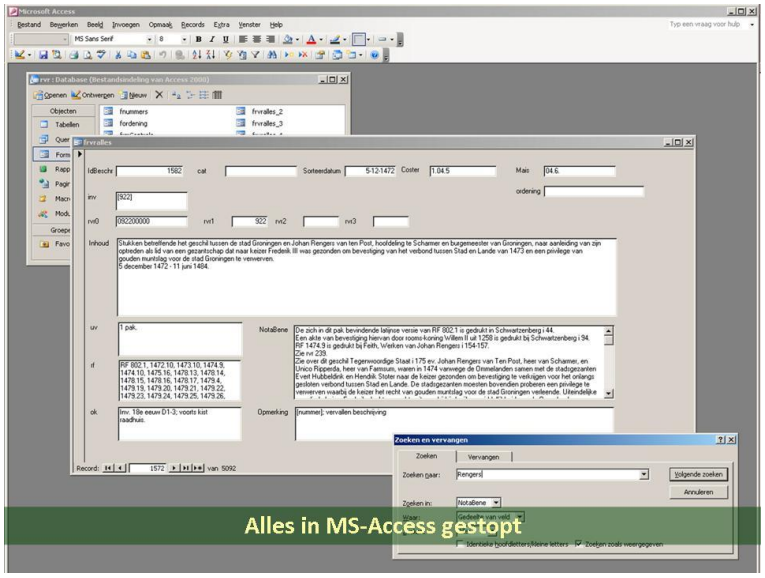

Alles in MS-Access gestopt

Alles in MS-Access gestopt

De AskSam-periode duurde maar kort. Mijn later naar Leeuwarden vertrokken collega Rienk Jonker hielp me de gegevens naar MS-Access te converteren. Dat gaf me de mogelijkheid om zelf nieuwe beschrijvingen te maken, mooie *queries* te maken en te experimenteren met nieuwe ordeningsmodellen.

Eind jaren 90 heb ik serieus geprobeerd een nieuw ordeningsschema te maken. Dat van Coster vertoonde verschillende manco's, maar het grootste bezwaar was wel dat zijn rubrieksomschrijvingen elkaar onvoldoende uitsloten.

Ofschoon ik aanvankelijk wel het idee had iets passends te kunnen ontwerpen, werd ik al werkende steeds minder optimisch. Het werd me geleidelijk aan duidelijk dat het heel moeilijk zou worden om een systeem te vinden dat op het hele archief kon worden toegepast en dat ook consequent zou zijn vol te houden.

Daarnaast – en dat was eigenlijk nog veel lastiger – was er de toepassing van het rubriekensysteem. Een inventarisator moet bij elk stuk beslissen in welke rubriek hij een beschrijving zal plaatsen. Daarbij moet hij niet alleen rekening houden met aard en inhoud van het document, maar ook met de manier waarop onderzoekers tewerk gaan en – als het even kan – met de oude orde van het archief.

Een voorbeeld kan het probleem verduidelijken: een 15e eeuwse akte waarin schippers verklaren een schikking te hebben getroffen met de Olderman van het Gildrecht inzake het in acht nemen van het stapelrecht kan, afhankelijk van het gezichtspunt dat men inneemt, aan verschillende afdelingen en/of (sub)rubrieken worden toegewezen.

Te denken valt aan:

• 'handhaving van het stapelrecht'
• 'verhouding met de Ommelanden' (omdat het stuk heeft gediend in een proces tegen de Ommelanden)
• 'verhouding met de Landsheer' (omdat het proces heeft gediend voor de Landsheer of zijn plaatsvervanger in Groningen of Brussel)
• 'archief van het Gildrecht' (omdat het stuk een uitvloeisel is van de activiteiten van dit rechtscollege)
• 'stadsarchief na 1594' (omdat het in de 17e eeuw heeft gediend in de processen die voor de Staten-Generaal hebben gediend)

Ofschoon je in elk individueel geval een keuze moet maken, staat zo'n keuze niet op zichzelf. Wanneer je – een logische redenering volgend – tot een bepaalde keuze komt, moet je dezelfde redenering ook in vergelijkbare gevallen toepassen. Maar wat is vergelijkbaar als je het over 5000 gevallen hebt met een steeds veranderende bestuurlijke en administratieve achtergrond?

De rubriceringsproblematiek is uiteraard niet typisch Gronings. Ze is hier wel, als gevolg van de eigenaardige geschiedenis van dit gewest, ingewikkelder dan elders. Daar kan men meestal wel een handzame mix maken van de logica van de moderne archiefleer en de orde die vroeger in het archief heeft geheerst. Wie de oude inventarissen van het stadsarchief bestudeert ziet echter al gauw dat ook onze voorgangers er maar niet in slaagden om de oude administratie op orde te houden.

Dit komt vooral door de vele processen die de stad in de 16e eeuw en 17e eeuw heeft gevoerd voor verschillende rechtscolleges. Als gevolg daarvan zijn massa's losse stukken uit hun oude verband losgemaakt en herhaaldelijk opnieuw gebruikt. Daardoor hebben ze ingewikkelde wandelingen door het archief gemaakt.

De zwerftocht die stukken door het archief hadden afgelegd was vaak wel te reconstrueren door zorgvuldig aantekening te houden van de merktekens die de secretarissen, klerken en syndici zelf op de stukken hadden aangebracht. En waar deze ontbraken kon ik aan de hand van beschadigingen, liasgaatjes, verkleuringen in het papier en watermerken vaststellen tot welke dossiers stukken hadden behoord.

Het zal duidelijk zijn dat dit een wel heel tijdrovend werk is en dat je je ook moet afvragen hoever je hiermee kunt gaan.

Uiteindelijk heb ik moeten capituleren. Ik begreep dat het niet zou lukken binnen redelijke tijd het gestelde doel (een moderne, maar wel klassieke, gedrukte archiefinventaris) te bereiken.

Voors en tegens afwegende kwam ik tot de volgende – onderling samenhangende – besluiten:

1 In plaats van een nieuw ordeningsschema te ontwerpen zat er niets anders op dan teruggrijpen op Costers indeling, hoe krakkemikkig die ook was.
Het zou weliswaar mogelijk zijn om Costers schema te verbeteren, maar de kosten (vooral in tijd gerekend) zouden niet opwegen tegen het voordeel ervan.
2 Datzelfde geldt ook voor de toewijzing van de stukken aan de rubrieken. Ook al had de analyse van de stukken duidelijk gemaakt dat vele documenten beter onder andere rubrieken konden worden gebracht, heb ik aan Costers rubricering nagenoeg niets veranderd.
3 Alle aantekeningen over registratiekenmerken en de reconstructie van oude verbanden die ik ten behoeve van de uiteindelijke ordening van het archief had gemaakt, zouden in de beschrijvingen worden opgenomen zodat onderzoekers in staat zouden zijn om zelf de verbanden te ontdekken die ooit tussen de verschillende documenten hadden bestaan.
4 In plaats van alle archivalia van doorlopende, met het ordeningsschema samenhangende nummers te voorzien – het enige klusje dat Coster in feite nog niet had afgemaakt – zouden we de bestaande nummering handhaven.
Dit besluit is niet alleen gebaseerd op de overweging dat in veel bestaande publicaties naar rvr-nummers wordt verwezen, maar vooral op de overweging dat omnummering van zoveel stukken een heidens karwei zou zijn zonder dat het beslissende voordelen oplevert.
5 In plaats van een publicatie van de inventaris in boekvorm zouden we volstaan met een elektronisch bestand dat ook op afstand te raadplegen zou zijn. Omdat ik zelf het liefst (ook) met papieren toegangen werk, vond ik dit besluit het lastigst om te nemen. Daar komt nog bij dat de publicatie van een boek ook voor de buitenwacht een duidelijk signaal is dat er een project is afgerond.
Maar ook dit besluit is op praktische gronden genomen. Het maken van een gedrukte inventaris zou – mede gelet op de omvang – een kostbare aangelegenheid worden en ook voor de onderzoekers betrekkelijk weinig voordeel opleveren.

De keuze om het oorspronkelijke doel los te laten hangt uiteraard ook samen met de mogelijkheden die de computer tegenwoordig biedt.

Om die mogelijkheden nog beter te benutten zouden er nog twee werkjes moeten worden verricht:

• Bij elke beschrijving zouden persoons- en geografische namen in gestandaardiseerde vorm moeten worden opgenomen in een apart veld. Een dergelijke ingreep verhoogt de trefkans bij het doorzoeken van het digitale bestand.
• De verwijzingen naar archivalia die in andere toegangen zijn beschreven is verouderd en moet dringend worden aangepast. Na het maken van mijn beschrijvingen zijn in het bijzonder de rechterlijke archieven herordend en hernummerd. In mijn beschrijvingen staan nog steeds verwijzingen van het type ´IIIa 14´ en ´IIIc 78´.

Nog een opmerking over de nummering. Eerder heb ik gezegd dat Costers nummers niet meer waren dan de ‘rugnummers’ van wielrenners. In T2100 is dat zo gebleven.

Door het analyseren en apart beschrijven van de soms talrijke stukken die Coster onder één samenvattende beschrijving bijeen had gebracht, ontstond natuurlijk de noodzaak om de nieuwe beschrijvingen met een uniek nummer te identificeren. Ik heb eerder al gezegd dat ik dit deed door Costers rvr-nummer van subnummers te voorzien.

Deze subnummering kan verkeerd worden begrepen, want subnummers worden doorgaans gebruikt om samenhang tussen items aan te geven, terwijl dat bij mijn subnummers niet altijd het geval hoeft te zijn. Mijn subnummers zijn hetzelfde als Costers rvr-nummers: rugnummers van wielrenners, die alleen ter identificatie dienen en verder geen betekenis hebben.

Een voorbeeld kan het punt verduidelijken. We kijken daarvoor naar een van de dossiers over de kwestie van de Emder Voorbijvaart. Dat was bij Coster één nummer, rvr 962. Bij nadere bestudering bleek niet alleen dat de stukken in dit dossier door elkaar lagen, maar ook dat er documenten bij waren die misschien niets met de voorbijvaart van Emden te maken hadden.

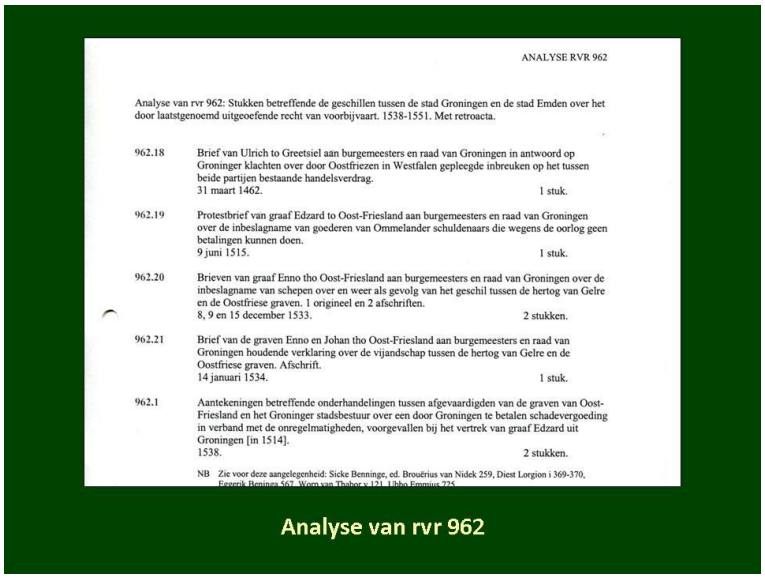

ANALYSE RVR 962

Analyse van rvr 962: Stukken betreffende de geschillen tussen de stad Groningen en de stad Emden over het door laatstgenoemd uitgeoefende recht van voorbijvaart. 1538-1551. Met retroacta.

962.18 Brief van Ulrich to Greetsiel aan burgemeesters en raad van Groningen in antwoord op Groninger klachten over door Oostfriezen in Westfalen gepleegde inbreuken op het tussen beide partijen bestaande handelsverdrag.
31 maart 1462. 1 stuk.

962.19 Protestbrief van graaf Edzard to Oost-Friesland aan burgemeesters en raad van Groningen over de inbeslagname van goederen van Ommelander schuldenaars die wegens de oorlog geen betalingen kunnen doen.
9 juni 1515. 1 stuk.

962.20 Brieven van graaf Enno tho Oost-Friesland aan burgemeesters en raad van Groningen over de inbeslagname van schepen over en weer als gevolg van het geschil tussen de hertog van Gelre en de Oostfriese graven. 1 origineel en 2 afschriften.
8, 9 en 15 december 1533. 2 stukken.

962.21 Brief van de graven Enno en Johan tho Oost-Friesland aan burgemeesters en raad van Groningen houdende verklaring over de vijandschap tussen de hertog van Gelre en de Oostfriese graven. Afschrift.
14 januari 1534. 1 stuk.

962.1 Aantekeningen betreffende onderhandelingen tussen afgevaardigden van de graven van Oost-Friesland en het Groninger stadsbestuur over een door Groningen te betalen schadevergoeding in verband met de onregelmatigheden, voorgevallen bij het vertrek van graaf Edzard uit Groningen [in 1514].
1538. 2 stukken.

NB Zie voor deze aangelegenheid: Sicke Benninge, ed. Brouërius van Nidek 259, Diest Lorgion i 369-370,

Analyse van rvr 962

Analyse van rvr 962

De beschrijving van dit dossier luidt:
T2100-962: Stukken betreffende de geschillen tussen de stad Groningen en de stad Emden over het door laatstgenoemd uitgeoefende recht van voorbijvaart. 1538-1551.
Met retroacta uit de jaren 1462-1534.
1 dossier.
Oude Orde: Raadhuis archievenkamer oud 125.22, nieuw 124.28.

De subnummers die ik aan de documenten van Costers dossier rvr 962 heb gegeven lopen van 1 tot 21. Deze nummering heeft in principe geen inhoudelijke betekenis. Het feit dat deze 21 stukken subnummers zijn van 962 wil dus niet zeggen dat ze bij elkaar horen, maar alleen dat ze door Coster onder hetzelfde nummer waren beschreven.

De subnummering geeft hooguit de volgorde aan waarin ik ze in Costers dossier aantrof. Zoals op het plaatje is te zien zijn ze in mijn inventaris in een andere, historisch en archivistische betere volgorde gerangschikt.

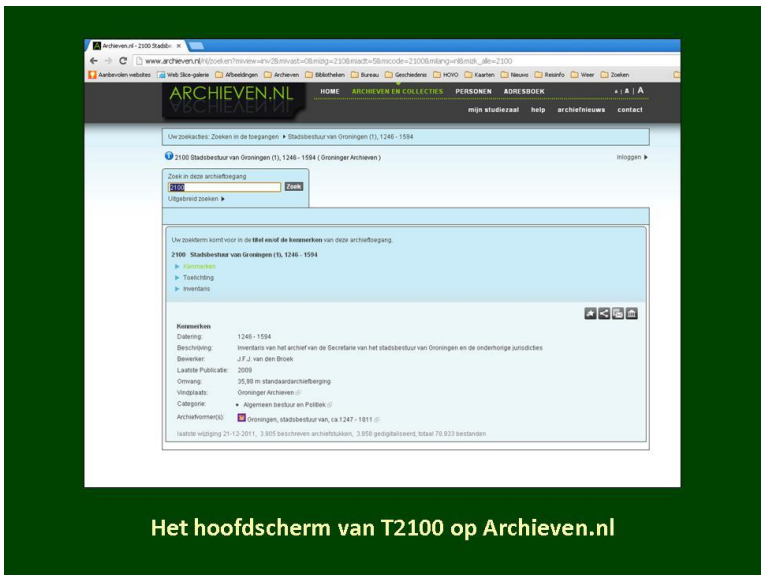

Het hoofdscherm van T2100 op Archieven.nl

Omdat ik zelf niet in staat was de omslag van MS-Access naar Mais Flexis te maken, heb ik mijn onaffe product in handen gegeven van mijn collega´s Jaap Jan Hoogstins en Benny Velema. Zij hebben nog veel werk gehad aan het fatsoeneren van mijn gegevens.

Maar het resultaat mag er zijn. Me dunkt dat de zoekmogelijkheden in Mais Flexis weliswaar kleiner zijn dan in mijn eigen MS-Access database, maar daar staat tegenover dat iedereen, waar ook ter wereld, de inventaris kan raadplegen en dat men, met een beetje oefening en volharding, toch heel ver kan komen in de kunst van het zoeken.

9 De inhoud van T2100

De hoofdindeling is simpel.
Overeenkomstig de nieuwe archiefleer maakte Coster onderscheid tussen verschillende 'archiefvormers'.

1. Archief van de secretarie
   Dit is de kern van het stadsarchief

2. Archief van de syndicus
   Dit deel van het stadsarchief loopt vanaf halverwege de 16e eeuw. De syndici hadden hun archiefmateriaal thuis en moesten hun stukken bij vertrek inleveren of aan hun opvolger overdragen.

3. Archief van het Gildrecht
   Het Gildrecht is een college dat zijn bestaan begonnen is als ´bestuur van de lokale koopliedenvereniging´, toezicht hield op de correcte handelwijze van zijn leden, belast was met de handhaving van het water- en zeerecht en later vooral naam heeft gemaakt door zijn pogingen om, onder aanvoering van zijn voorzitter, de Olderman, Ommelanders en buitenlandse kooplieden in het gareel van het stedelijke stapelrecht te dwingen.

4. Stukken van stadsambtenaren en andere functionarissen
   Hierin bevinden zich de stukken van de stadsrentmeester, de bouwmeester e.a.

5. In beslag genomen stukken
   De in deze afdeling opgenomen stukken hangen meest samen met de ruzies tussen Stad en Ommelanden

7. Stukken waarvan de band met de stad niet is gebleken

Laten we langs de hoofdindeling van het secretariearchief lopen. Het zal niemand verbazen dat de unieke geschiedenis van deze stad zich weerspiegelt in de rubrieken van het secretariearchief.

1 Archief van de secretarie

1.01 Stukken van algemene aard

Brieven, ordonnanties, besluiten.
Hierbij bevindt zich ook het *Diarium Alting* (liggend streepje, verwijzing naar RA IIIa, nu GrA T1534.1-62; vanuit die inventaris wordt niet verwezen naar T2100). Dat moet nog worden aangepast.

1.02 Stukken betreffende de interne organisatie

De inrichting van het stadsbestuur, aanstelling en ontslag van 'officianten' (ambtenaren) en registratie van burgers.

1.03 Rechtspraak [van de raad]

Bij de civiele rechtspraak ontbreekt nog een verwijzing naar het *Diarium Alting* (eenvoudig te herstellen!).

1.04 Betrekkingen met de keizer, landsheren en hun vertegenwoordigers

Onvoldoende onderscheid met rubriek 1.13 ('Betrekkingen met landsheren en hun regeringen').
De veranderende positie van de stad Groningen ten opzicht van hogere autoriteiten is een van de bijzondere elementen in de stadsgeschiedenis. De stukken uit deze rubriek vormen de basis van het eerste deel van het eerste hoofdstuk van *Groningen, een stad apart*: '1.1 Groningen en zijn heren: op de bres voor de autonomie'.

1.05 Handhaving van de souvereiniteit en verschillende voorrechten van de stad

Een beetje een rommeltje.

1.06 Rechten van de stad

Hierbij onder meer de vrije vaart op de Eems en het stapelrecht. De ordening van de dossiers over het conflict met Emden leidde 'vanzelf' tot het verhaal dat als hoofdstuk 3 is opgenomen in mijn *Groningen, een stad apart* uit 2007 ('Groningen en de voorbijvaart van Emden. Hoe Groningen een voorrecht en Nederland de Eems verloor').

1.07 'Heerlijke rechten'

De stukken in deze rubriek betreffen verwerving, verdediging, beheer en uitoefening van overheidsrechten. Het gaat hierbij over de overheidsrechten die het stadsbestuur bezat in de stad zelf, het Gorecht, het Oldambt en de Ommelanden. Het bezit van deze overheidsrechten was een van de kenmerken die Groningen tot 'een stad apart' maakten.

1.08 Verschillende rechten van de stad Groningen

In hoofdzaak voogdijschap over geestelijke instellingen.

1.09 Toezicht op de gilden. Zetting van het brood

1.10 Financiën

In deze rubriek bevindt zich onder meer de serie stadsrekeningen. Deze bevatten grote hoeveelheden informatie, onder meer over de topografie van de stad. Vanwege het eigenaardige handschrift en de omvang worden ze nauwelijks bestudeerd. De enige rekeningen die zich wel in belangstelling van onderzoekers hebben mogen verheugen zijn de rekeningen van 1526-1527, 1535-1536 en 1548 die door P.J. Blok zijn uitgegeven (P.J. Blok (ed.), *Rekeningen der stad Groningen uit de 16e eeuw*, Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap te Utrecht, derde serie ix ('s-Gravenhage 1896).

1.11 Openbare werken

Hierbij stukken over waterstaatsaangelegenheden, de aanleg en het onderhoud van dijken. Doordat de stad de overheidsrechten over de stadsjurisdicties bezat bevat deze rubriek ook stukken over het onderhoud van de 'Oosterse dijken' langs de Eems en andere infrastructurele werken buiten de stad.

1.12 Externe betrekkingen

In deze rubriek bevinden zich allerlei verdragen, ook met de Ommelanden. Ook deze rubriek weerspiegelt Groningens bijzondere positie. De stukken hierin vormen de basis van het tweede deel van het eerste hoofdstuk van *Groningen, een stad apart*: '1.2 Groningen en zijn buren: centraliteit en dominantie'.

1.13 Betrekkingen met landsheren en hun regeringen

Onvoldoende onderscheid met rubriek 1.04 ('Betrekkingen met de keizer, landsheren en hun vertegenwoordigers')

1.14 De stad als deel van het gewest Stad en Lande

De stukken in deze rubriek hebben alleen betrekking op de 16^{e} eeuw (de Gelderse en Habsburgse periode)

1.15 Verhouding van de stad Groningen tot de Ommelanden

Hoofdzakelijk over de ruzies tussen Stad en Lande; vanzelfsprekend weerspiegelt ook deze rubriek bij uitstek de uitzonderlijke geschiedenis van de stad Groningen.

1.16 Varia, naar onderwerpen gerangschikt

Dit is een vergaarbak van allerlei in alfabetische volgorde opgesomde onderwerpen waarmee Coster (nog) geen raad wist.

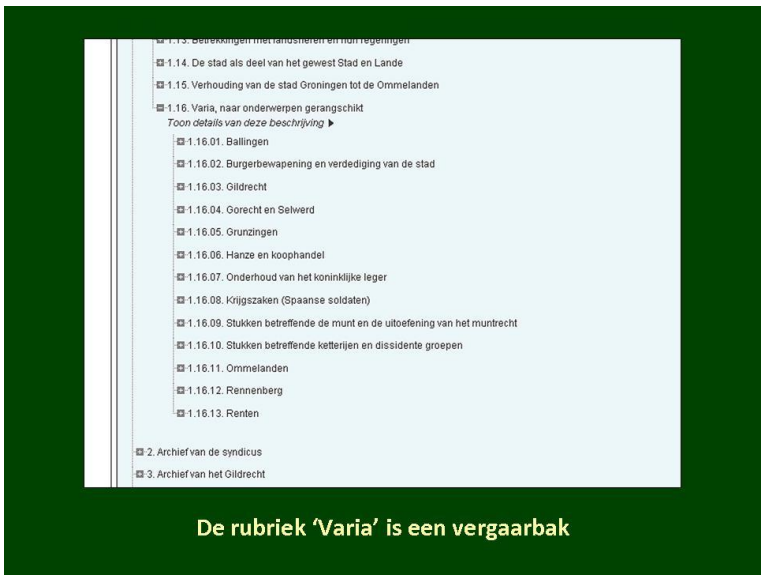

De rubriek 'Varia' is een vergaarbak

Ballingen
Burgerbewapening en verdediging van de stad
Gildrecht
Gorecht en Selwerd
Grunzingen
    Een oude cijns uit percelen in de binnenstad
Hanze en koophandel
    Hierbij ook de bestrijding van zeeroverij
Het kasteel van Alva en de Waalse soldaten
Krijgszaken (Spaanse soldaten)
Munt
Nieuwe sekten
Ommelanden
Rennenberg
Renten

Een lijstje als dit verraadt dat Costers werk nog lang niet af was.

Dat de krakkemikkige indeling niet rampzalig is komt doordat de computer – in vergelijking met een papieren inventaris – ongekende zoekmogelijkheden biedt.

Zoeken naar informatie over de Hanze

Laten we daarvoor een voorbeeld nemen.
Wie op zoek is naar informatie over de Hanze moet niet alleen kijken in de rubriek ‘Varia’ waarin zich een subrubriek ‘Hanze en koophandel’ bevindt. Wanneer je het woord ‘Hanze’ in het zoekveld intikt word je behalve naar de genoemde subrubriek ook naar de ingekomen brieven geleid, naar de betrekkingen met de keizer en andere landsheren, naar de subrubriek ‘Vrije vaart op de Eems’ en naar de archieven van de syndici.

Ander voorbeeld: het zoekwoord ‘gildrecht’ brengt je in het secretariearchief bij de rubrieken ‘Stukken van algemene aard’, ‘Rechten van de stad’, ‘Verhouding met de Ommelanden’, subrubriek ‘Gildrecht’ onder ‘Varia’, maar ook bij de rubriek ‘Geschillen tussen Appingedam en Groningen’ in het archief van de syndicus en bij het archief van het Gildrecht zelf.

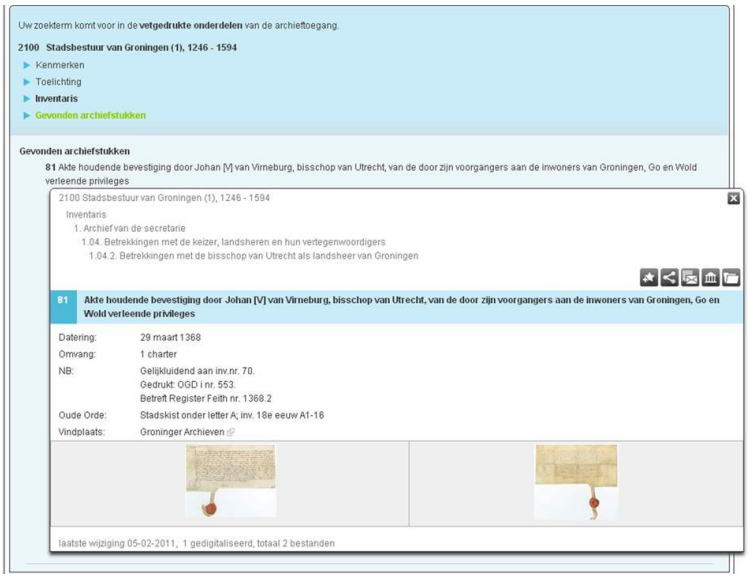

Beschrijving met oude orde en facsimile´s

Doordat bij elke beschrijving aangegeven is aan welke rubriek ze is toegewezen, kan men via het overzicht van de inventaris alle andere stukken binnen die rubriek vinden.

Bovendien zijn, zoals eerder gezegd, alle mogelijke aanwijzingen naar oudere verbanden in de beschrijvingen opgenomen, zodat gebruikers van het archief ook zelf de oude signaturen als zoekargument kunnen gebruiken.

Voeg daarbij dat vrijwel alles ook in facsimile beschikbaar is, en we vergeten het nadeel dat er geen gedrukte versie van deze inventaris is verschenen.

Zie dit voorbeeld:
OGD I 553
RF 1368.2
Stadskist letter A
Inv. 18e eeuw A1-16.

Het aardige van deze presentatievorm is dat ze eindeloos uitbreidbaar is.

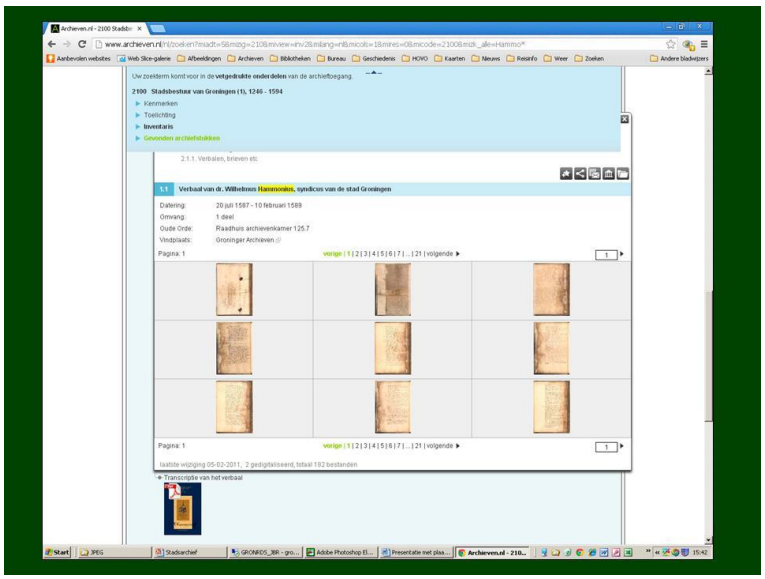

Het eerste verbaal van Hammonius

Hier het voorbeeld van het eerste verbaal van syndicus dr. Wilhelmus Hammonius. Het hele handschrift is gescand en als men op het PDF-icoontje linksonder klikt krijgt men de hele transcriptie gepresenteerd, compleet met inhoudsopgave en alfabetische index. Een boek van 192 pagina's. Er staan inmiddels al een paar van deze transcripties op het net. Een paar andere zijn in voorbereiding, met name de uitgaande brieven van Hammonius.

Ik heb mijn oud-collega Duco Kuiken beloofd om de transcripties die hij gemaakt heeft van de uitgaande brieven van Egbert Alting en Johan Julsing op dezelfde manier te bewerken en 'op te hangen' aan de betreffende beschrijving in deze archieftoegang.

Al met al zijn onderzoekers met deze toegang veel beter af dan met een ouderwetse.

Overigens zijn we, met het vermelden van de scans en transcripties, ook bij een gevoelig punt.

Wat betekent ´toegankelijkheid´ eigenlijk voor oude archieven zoals het stadsarchief van Groningen voor 1594?

Ik stel de vraag, denkend aan het stukje dat in oktober in het *Dagblad van het Noorden* stond over de nieuwe uitgave van de kroniek van Sicke Benninge. De verslaggeefster wilde van Egbert van der

Werff weten waarom hij had nagelaten dat moeilijke oude Nederlands even te vertalen. In deze vorm had niemand er iets aan!

In al haar onnozelheid sloeg de journaliste wel de spijker op z'n kop. Wie met hulp van de nieuwe inventaris een beschrijving heeft gevonden die hem of haar interesseert bemerkt aan de hand van de bijgeleverde scan alras dat het stuk onleesbaar is. Maar zelfs wanneer we er ook een transcriptie bij doen – zoals in het geval van Hammonius' verbaal is gedaan – helpt dat maar weinig. De taal van deze oude documenten is van dien aard dat een gewoon mens er niets van begrijpt.

En dan te bedenken dat er aan de nieuwe toegang een kleine 35 jaar is gewerkt! Je kunt dan wel beweren dat hij het in historisch opzicht belangrijkste bestand in de depots van de Groninger Archieven ontsluit, tegelijk is dit wel een heel duidelijk voorbeeld van een elitaire hobby. Hoeveel belastinggeld is hier wel niet verkwist voor de pleziertjes van een handjevol mensen?!

Brusselse stadsmuzikanten

Je zou verwachten dat de voltooiing van zo'n groot en langdurig project aanleiding zou hebben gegeven tot enig feestgedruis en dat de presentatie van de nieuwe toegang met klaroengeschal zou zijn begroet. Elders, en in andere gevallen ook hier, zou dat inderdaad wel zijn gebeurd. Toegang 2100 is echter een jaar of 2 geleden stiekem op het internet gezet.

Ook ik zal vandaag geen klaroengeschal laten horen, maar ik kan het wel laten zien. U ziet hier de Brusselse stadsmuzikanten, keurig in begin-17^{e} eeuwse zwarte kledij. Een dergelijk ensemble heeft de stad Groningen vóór 1594 ook gehad.

Dat aan de voltooiïng van de toegang op het oude stadsarchief geen ruchtbaarheid is gegeven heeft niet alleen te maken met Groningse nuchterheid. Veel belangrijker zijn twee andere dingen.

In de eerste plaats ben ik tot nu toe zelf erg vaag geweest over de vraag of de bewerking nu af was of niet. En dat hangt weer samen met het afzien van een publicatie in boekvorm. Als je een gedrukt boek uitgeeft moet het manuscript helemaal klaar zijn. Bij een elektronische publicatie is dat anders. Je kunt er in principe oneindig aan blijven veranderen, uitbreiden en bijschaven.

En in de tweede plaats moeten we vaststellen dat de tijd vóór 1594 de meeste mensen van vandaag helemaal niets zegt. Bij hoge uitzondering wordt er op de studiezaal nog wel eens naar een document uit die tijd gevraagd. Ook voor de meeste medewerkers van de Groninger Archieven is de periode vóór 1594 tijd achter de horizon verdwenen.

Des te meer stel ik het op prijs dat ik vandaag iets over de lotgevallen van het archief en zijn inhoud heb kunnen vertellen. Dit is ook de gelegenheid om uit te spreken dat ik het als een voorrecht beschouw dat ik aan zo'n fantastische historische schat als het Groninger stadsarchief heb kunnen werken.

Omdat het stadsarchief van Groningen een groot deel van mijn eigen leven heeft bepaald hoop ik dat u me toestaat dat ik dit verhaal met een knallend plaatje besluit: